

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКА АКАДЕМІЯ»
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОГО І СЛОВ'ЯНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

МОВНИЙ ПРОСТІР СЛОВ'ЯНСЬКОГО СВІТУ: ДОСВІД І ПЕРСПЕКТИВИ

Тези доповідей

**II Всеукраїнської міждисциплінарної конференції
студентів, аспірантів і молодих учених**

27 травня 2016 р.

Київ – 2016

Мовний простір слов'янського світу: досвід і перспективи : Тези доповідей ІІ Всеукраїнської міждисциплінарної конференції студентів, аспірантів і молодих учених, 27 травня 2016 р.. – К. : НаУКМА, 2016. – 82 с.

Організаційний комітет конференції:

Лучик В. В., голова оргкомітету конференції, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства НаУКМА

Лучик А. А., співголова оргкомітету конференції, професор кафедри загального і слов'янського мовознавства НаУКМА

Близнюк К. Р., секретар оргкомітету конференції, аспірант кафедри загального і слов'янського мовознавства НаУКМА

Мельник К. О., аспірант кафедри загального і слов'янського мовознавства НаУКМА

Босак Я. О., студентка НаУКМА

Адреса оргкомітету конференції:

04655, м. Київ, вул. Григорія Сковороди, 2

Національний університет «Києво-Могилянська академія»,

кафедра загального і слов'янського мовознавства, тел. (044) 425-60-75

linguistics.naukma@gmail.com

Збірник укладено за матеріалами ІІ Всеукраїнської конференції з міжнародною участю «Мовний простір слов'янського світу: досвід і перспективи», присвяченої проблемам слов'янського, загального і зіставного мовознавства. Розраховано на наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів філологічних спеціальностей.

За зміст наукових праць та достовірність наведених фактологічних і статистичних матеріалів відповідальність несуть автори

ЗМІСТ

Тацяна Балажынская

КАМПЛІМЕНТ Ў ПІСЬМАХ І. ШАМЯКІНА..... 6

Людміла Бразінская

СКЛАДАНЫЯ СКАЗЫ З ШАСЦЮ ПРЭДЫКАТЫЎНЫМІ ЧАСТКАМІ І
РОЗНЫМІ ВІДАМІ СУВ'ЯЗІ Ў МОВЕ ПРОЗЫ У. КАРАТКЕВІЧА..... 9

Людміла Барушка

ДЗЕЯСЛОВЫ СА ЗНАЧЭННЕМ ІНТЭНСІЎНАСЦІ ПРАЦЬКАННЯ
ДЗЕЯННЯ Ў МОВЕ «ПАЛЕСКАЙ ХРОНІКІ» І. МЕЛЕЖА..... 12

Яна Босак

СЛОВОТВІРНА СІНОНІМІЯ НАЗВ ОСІБ (НА МАТЕРІАЛАХ
ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО
КОРПУСУ)..... 14

Юлія Вербиненко

ДИСКУРСНІ ОДИНИЦІ: ПИТАННЯ ПОЛІСЕМІЇ ТА
ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ..... 17

Маргарита-Віоріка Григор'єва

МОВНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ КОГЕЗІЇ У РОМАНІ ДЖОНА
ТОЛКІЄНА «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»..... 21

Олександра Зубрихіна

КОНЦЕПТ «ЧОЛОВІК» У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПІДЛІТКІВ..... 25

Мар'яна Ідзьо

АЛЮЗІЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВНОГО ЕФЕКТУ В ТЕКСТАХ
ПОЛЬСЬКИХ ЗМІ..... 27

Оксана Лебедівна

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ Ї В ПОКУТСЬКО-
БУКОВИНСЬКОМУ ГОВОРІ НА МАТЕРІАЛІ МОЛДАВСЬКИХ
ГРАМОТ XV СТ. 31

Марія Леонова

ДОРЕЧНІСТЬ ТВОРЧОСТІ У РОБОТІ РЕДАКТОРА ПРИ ВИСВІТЛЕННІ
СУЧАСНИХ ПОДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ..... 35

Олександра Малаш

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БОЛГАРСЬКИХ НАЗВ
САДОВО-ГОРОДНІХ РОСЛИН..... 38

Наталія Осадча

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПЕРІОД
2010 – 2015 РР. 41

Ольга Петренко

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗВОРОТНИХ ДІЄСЛІВ У П'ЄСІ
М. КУЛІША «НАРОДНИЙ МАЛАХІЙ»..... 44

Алена Пятрушка

ЗВАРОТАК ЯК ПАКАЗЧЫК МАЎЛЕНЧЫХ СТАСУНКАЎ ПАМІЖ
АСОБАМІ..... 49

Марина Сніжинська

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ «ВОРОШИЛОВГРАД»
С. ЖАДАНА..... 52

Юлія Старишко

ТЕХНОЛОГІЯ ОБРОБКИ ТЕКСТУ НА РІВНІ ГРАФЕМ..... 56

Ксенія Тараненко

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТОНІМІВ У КОМУНІКАЦІЇ..... 59

Оксана Тепла, Уляна Бабич

ГЕШТАЛЬТ ЯК КОГНІТИВНИЙ ФЕНОМЕН..... 62

Наталія Філатова

ЛІНГВАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОВІДОМЛЕНЬ КОМУНІКАНТІВ В
ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРІ (НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ ТАРАСА
ШЕВЧЕНКА)..... 65

Анастасія Цісар

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «КРАСА» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.... 68

Валерія Щербіна

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ І ПАРЕМІЇ З ГЕНДЕРНОЮ СЕМАНТИКОЮ В
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ..... 72

Юлія Янковецька

ДІСЛІВНІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ У МОВЛЕННІ ДИТИНИ..... 76

Вольга Янковіч

ІНДИВІДУАЛЬНА-АЎТАРСЬКІЯ НЕАЛАГІЗМИ-НАЗОЎНІКІ Ў МОВЕ
ТВОРАЎ АВАР'ЯНА ДЗЕРУЖЫНСКАГА..... 79

Тацяна Балажынская

Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт

КАМПЛІМЕНТ Ў ПІСЬМАХ І. ШАМЯКІНА

Ва ўзаемадзеянні чалавека з іншымі людзьмі важную ролю адыгрывае ўменне правільна звярнуцца да адрасата, прывітацца з ім, выказаць камплімент, падзяку, суцяшэнне, спачуванне і г. д. З названых маўленчаэтыкетных актаў вялікае значэнне надаецца кампліменту.

Як адзначаюць даследчыкі, камплімент — гэта «маўленчы акт пахвалы знешніх, фізічных, унутраных вартасцей чалавека, яго здольнасцей і прафесіяналізму, становішча ў грамадстве з невялікім іх перабольшваннем і эмацыйнасцю выказвання, мэтай якога з'яўляецца жаданне выклікаць у суразмоўцы станоўчую эмацыйную рэакцыю да таго, хто гаворыць» [1, с. 41].

Да кампліменту нярэдка звяртаўся ў сваіх пісьмах да сяброў, калег народны пісьменнік Беларусі Іван Шамякін. Разгледзім некаторыя асаблівасці яго кампліменту.

Паводле кампліментарнай прыметы кампліменты ў пісьмах І. Шамякіна ўтвараюць тры групы: яны адрасуюцца здольнасцям і прафесіяналізму адрасата, яго ўнутраным, маральным якасцям і . Напрыклад:

а) кампліменты здольнасцям і прафесіяналізму адрасата: *Сёння такі радасны дзень: толькі што перадалі аб узнагародзе Мінска ордэнам Леніна. Ты для гэтага рабіў больш, чым любы з нас. Ты больш актыўна, чым хто іншы, змагаўся за самае высокае званне. Сардэчна віншую цябе з узнагародай* (да У. Карпава, 4 снежня 1966 г.) [2, с. 216]; *Спадзяюся, што два такія зубры, як ты і Арсеній, перакладуць хутка, добра і — галоўнае — арганізуюць публікацыю ў часопісе* (да П. Кабзарэўскага, 17 сакавіка 1970 г.) [2, с. 229–230];

б) кампліменты ўнутраным, маральным якасцям адрасанта: *Але ўсе мае добрыя сябры заўсёды ў маім сэрцы. І ты, мой добры сівы брат, у першай шарэнзе* (да П. Кабзарэўскага, 31 кастрычніка 1966 г.) [2, с. 216].

в) кампліменты фізічным асаблівасцям чалавека: *Дарагі Максім! Зайздросчу тваёй энергіі. Я ўжо так не магу, мне трэба ў Маскву, і я не магу выбрацца: то грып, то трэшчына ў рабрыне – цягнуў ёлку* (да Максіма Танка, 26 студзеня 1975 г.) [2, с. 237].

Паводле ступені разгорнутасці кампліменты падзяляюцца на сціслыя і разгорнутыя.

Сціслыя кампліменты ў пісьмах І. Шамякіна выражаюцца:

а) развітым прыдаткам: *Я па-ранейшаму поўны самых сардэчных пачуццяў да цябе, майго добрага старога і шчырага сябра* (да П. Кабзарэўскага, 3 сакавіка 1965 г.) [2, с. 213];

б) простым няўскладненым сказам: *Я ніколі не вызначаўся акуратнасцю ў перапісцы, гэта мой недахоп. Але добрых сяброў сваіх я ніколі не забываю і не цураюся* (да П. Кабзарэўскага, 18 чэрвеня 1963 г.) [2, с. 203];

в) простаай прэдыкатыўнай часткай складанага сказа: *Мы высока цэнім тваю працу, і я думаю, што твой прыезд не стане праблемай* (да П. Кабзарэўскага, канец снежня 1968 г.) [2, с. 223];

Разгорнутыя кампліменты І. Шамякін выражае наступнымі канструкцыямі:

а) простым ускладненым сказам: *Мама расчулена была да слёз тваім пісьмом. Толькі чалавек сапраўды вялікага сэрца, знаходзячыся сам у цяжкім становішчы, мог помніць такія знамянальныя даты сваіх сяброў* (да П. Кабзарэўскага, 24 сакавіка 1961 г.) [2, с. 197];

б) некалькімі прэдыкатыўнымі часткамі складанага сказа: *Часам мы бываем няўважлівымі, неакуратна адказваем на пісьмы, але павер: мы заўсёды з цеплынёй, сардэчна і шчыра, успамінаем сваіх лепшых сяброў, і першым сярод іх цябе – чалавека, які аддае ўсе свае сілы і энергію справе прапаганды беларускай літаратуры* (да П. Кабзарэўскага, 15 сакавіка 1961 г.) [2, с. 196];

в) некалькімі сказамі, якія ўтвараюць складанае сінтаксічнае цэлае: *Проста хачу сардэчна падзякаваць за шчырасць, уважлівасць, дабрату, якую ты заўсёды праяўляў да мяне асабіста і да ўсіх нашых пісьменніцкіх патрэб,*

спраў, клопатаў. Хораша, прыемна працаваць пры такім кіраўніцтве і кантакце! Упэўнены, што гэта скажуць многія з маіх калег і ўсе тыя работнікі мастацтва, культуры, якім часта, як мне, прыходзіцца часта вырашаць шматлікія, вялікія і малыя, справы ў кабінэце на чацвертым паверсе штаба нашай партыі (да С. Марцалева, не пазней за 1 студзеня 1975 г.) [2, с. 236].

У пісьме камплімент займае розную пазіцыю: у пачатку пісьма, у сярэдзіне або ў канцы. Але перавага аддаецца сярэдзіне пісьма.

Такім чынам, у пісьмах І. Шамякіна кампліменты адрасуюцца здольнасцям і прафесіяналізму адрасата, яго ўнутраным, маральным якасцям, фізічным асаблівасцям. Паводле ступені разгорнутасці пісьменнік выкарыстоўвае сціслыя і разгорнутыя кампліменты. Сціслыя кампліменты ён выражае развітым прыдаткам, простым няўскладненым сказам або простаай прэдыкатыўнай часткай складанага сказа; разгорнутыя — простым ускладненым сказам, некалькімі прэдыкатыўнымі часткамі складанага сказа або некалькімі сказамі, якія ўтвараюць складанае сінтаксічнае цэлае.

Спіс крыніц

1. Солахаў А. Моўнае выражэнне кампліменту ў творах Андрэя Макаёнка / А. В. Солахаў, В. В. Лабай // Скарынаўскія традыцыі: гісторыя і сучаснасць: зб. навук. артыкулаў: у 2 ч. / рэдкал.: А. М. Ермакова (гал. рэд.) [і інш.]; Мін-ва адукацыі РБ, Гомел. дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. — Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2015. — Ч. 2. — С. 41—48.
2. Шамякін І. Збор твораў: у 23 т. / Іван Шамякін; Нац. акад. навук Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ. — Мінск: Маст. літ., 2014. — Т. 23: Публіцыстыка. Лісты. Летапіс жыцця і творчасці. — 799 с.: іл.

Складаназалежныя і трэцяя простая часткі звязаны бяззлучнікавай сувяззю (сродак сувязі — інтанацыя і сэнс).

Гэты чалавек трыста разоў даказваў сваю адданасць і вернасць нашаму дому¹, ён добры чалавек², ён не даў Гарабурдзе падаць да сыскання наш вэксаль яшчэ пры бацьку і зрабіў гэта не зусім дазволеным шляхам³: вызваў яго на дуэль і сказаў⁴, што ўсе сваякі яго будуць вызываць Гарабурду да таго часу⁵, пакуль справа не скончыцца для яго дрэнна⁶ [1, с. 100].

[ ]¹, [ ]², [ ]³: {[ ]⁴, (што...)⁵, (якога...)⁶}.

Першая, другая і трэцяя простыя прэдыкатыўныя часткі звязаны паміж сабой бяззлучнікавай сувяззю (сродкі сувязі — інтанацыя і сэнс). Чацвёртая, пятая і шостая простыя прэдыкатыўныя часткі ўтвараюць складаназалежную з некалькімі даданымі з іх паслядоўным падпарадкаваннем (сродкі сувязі — падпарадкавальны злучнік *што* і злучальнае слова *пакуль*). Складаназалежная частка паясняе, удакладняе, раскрывае змест трэцяй простае часткі, звязваючыся з ёй бяззлучнікавай сувяззю (сродак сувязі — інтанацыя і сэнс).

Нярэдка ўжываюцца сказы з падпарадкавальнай і злучальнай сувязямі. Напрыклад:

Я дрыжаў ад хвалявання¹, але голас халоднага розуму казаў мне², што так рабіць нельга³, што я спалохаю астатніх⁴, што з паляваннем трэба канчаць адным ударам⁵, што зараз трэба сачыць за гэтымі⁶ [1, с. 157];

[ ]¹, але [ ]², (што...)³, (што...)⁴, (што...)⁵, (што...)⁶.

Паміж другой, трэцяй, чацвёртай, пятай і шостае прэдыкатыўнымі часткамі сувязь падпарадкавальная (сродкі сувязі — падпарадкавальныя злучнікі *што*); яны ўтвараюць складаназалежную частку з некалькімі даданымі і сузалежным аднародным падпарадкаваннем. Паміж ёй і першай простае прэдыкатыўнай часткай сувязь злучальная (сродак сувязі — супраціўны злучнік *але*).

Рыгор¹..., калі даведаўся пра гэту справу², не ўхваліў мяне, сказаў¹, што я сапсаваў усё³, што праз дзень мяне, напэўна, выклічуць у навет і, магчыма, дадуць тыдзень або вышлюць за павятовыя межы⁴, а я патрэбен тут⁵, бо пачынаюцца самыя цёмныя ночы⁶ [1, с. 140].

{ [, ¹... (калі...) ²,] ¹, (што...) ³, (што...) ⁴ }, а { [ ] ⁵, (бо...) ⁶ }.

Першая, другая, трэцяя і чацвёртая простыя прэдыкатыўныя часткі злучаюцца паміж сабой падпарадкавальнай сувяззю (сродкі сувязі — падпарадкавальныя злучнікі *калі, што*) і ўтвараюць складаназалежную частку са змешаным падпарадкаваннем. Пятая і шостая часткі звязаны падпарадкаванай сувяззю і ўтвараюць складаназалежную частку з даданай акалічнаснай. Паміж складаназалежнымі часткамі сувязь злучальная (сродак сувязі — супраціўны злучнік *а*).

Сустрэкаюцца таксама сказы з падпарадкавальнай, бязлучнікавай і злучальнай сувязямі:

Яна рантам выпрамілася¹, як быццам яе катавалі электрычным токам², твар збялеў³, наvekі закрыліся⁴, але я згодзен быў пабажсыцца⁵, што за імі вочы яе закаціліся⁶ [1, с. 35].

{ [ ] ¹, (як быццам...) ² }, [ ] ³, [ ] ⁴, але { [ ] ⁵, (што...) ⁶ }.

Першыя дзве і апошнія дзве простыя прэдыкатыўныя часткі дадзенага сказа ўтвараюць складаназалежныя канструкцыі, сродкамі сувязі якіх з'яўляюцца падпарадкавальныя злучнікі *як быццам* і *што*. Першая складаназалежная частка звязана з трэцяй простаю часткай, а трэцяя — з чацвёртай бязлучнікавай сувяззю. Чацвёртая простая прэдыкатыўная частка з дапамогай злучальнай сувязі (сродак сувязі — супраціўны злучнік *але*) спалучаецца з другой складаназалежнай часткай.

Такім чынам, складаныя сказы з рознымі відамі сувязі з шасцю прэдыкатыўнымі часткамі прадстаўлены ў творах Караткевіча маюць розную структуру. Яны надаюць пэўны каларыт мове пісьменніка.

Спіс крыніц

1. Караткевіч У. Дзікае паляванне караля Стаха: аповесць / Уладзімір Караткевіч. — Мінск: ГА. Беларускі фонд культуры, 2010. — 757 с.

Людміла Барушка

Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт

ДЗЕЯСЛОВЫ СА ЗНАЧЭННЕМ ІНТЭНСІЎНАСЦІ ПРАЦЯКАННЯ ДЗЕЯННЯ Ё МОВЕ «ПАЛЕСКАЙ ХРОНІКІ» ІВАНА МЕЛЕЖА

У сувязі з прагматыкай моўных знакаў у лінгвістычнай літаратуры шырока выкарыстоўваецца тэрмін «экспрэсія». На сённяшні дзень ён разумеецца дваіста: у «шырокім» і «вузкім» значэннях. Шырокае значэнне грунтуецца на паняццях выразнасці, не-нейтральнасці, на вылучэнні пэўнага зместу з шэрага іншых зместаў. Вузкае значэнне звязвае экспрэсію з паняццем інтэнсіўнасці [1]. Пры гэтым на ўвазе маецца «вельмі высокая альбо, наадварот, вельмі нізкая ступень праяўлення пэўнай рэальнай прыкметы» [2, с. 42].

Празмерная хуткасць працякання дзеяння або працэсу найбольш адэкватна выражаецца праз семы 'хутка' і 'павольна', 'марудна'. З семай 'хутка' ў мове твораў І. Мележа адзначаюцца наступныя дзеясловы:

адскочыць 'аддаліцца ад каго-, чаго-н. хутка, скокам': *Яна хацела глянуць і ў другі пакой, Галіны Іванаўны, але раптам зазвінеў званок, і яна спалохана адскочыла ад дзвярэй* [М-2, с. 12];

зіркаць 'хутка кідаць позірк на каго-, што-небудзь': *За гэтым [Ганна] узялася распытваць пра сям'ю. Перш пра дзяўчынку, што хілілася над сталом, — як завуць, як вучыцца, пахваліла: відно адразу, што старатлівая. Пацікавілася пра хлопца на прыпеку, пра тых, што зіркалі з печы* [М-2, с. 233];

мітусіцца 'хутка, мітусліва рухацца': *Лёва быў перапоўнен энергіяй. Можна, пачаў бы мітусіцца, кідацца па пакоі, спрацацца задзірыста з маці, але*

адразу вясёлым, гарэзным позіркам трапіў на паважанага іх кватаранта [М-3, с. 196];

*падляцець ‘хутка наблізіцца’: Пазней **падляцеў** яшчэ нехта. Апейка прыслухаўся да хуткіх крокаў: можа, да яго. Не, таксама да Харчава [М - 2, с. 188];*

*выветрыцца ‘хутка забыцца, знікнуць’: Усё, што было да гэтага, умомант **выветрылася** з душы [М-3, с. 224];*

*зматвацца ‘хутка, спешна знікаць, пакідаць якое-небудзь месца’: Ганна адказала спакойна, дзёрзка: — Чаго ж, зразумела. — Ну дак **зматвайся** [М-1, с. 52];*

*шухнуць ‘хутка з’ехаць’: У гэтай парадзелай каламуці, што ўсё расступалася, вазок Башлыкова **шухнуў** цераз масток над Тур’ёю, паплыў па шляху паўз Глінішчы [М-2, с. 118].*

З семай ‘марудна’, ‘павольна’ вылучаюцца наступныя дзеясловы:

*дацягціся ‘павольна, з цяжкасцю дайсці, дабрацца да якога-небудзь месца’: «Курган», — здагадаўся Апейка; самога кургана не было відаць: выбелены снегам, зліваўся з навакольнай шэранню. «Скора ўжэ дома... **Дацягліся...**» [М-3, с. 185];*

*дыбаць ‘ісці марудна, размерна і важна’: Яна[Ганна] адзначыла: Чарнаштан **дыбаў** ззаду ўсіх, уткнуўшыся позіркам кудысьці ў зямлю, вінавата прыгорблены... [М-3, с. 31];*

*клыпаць ‘марудна ісці’: Цяпер ужо доўга маўчалі. Конь цяпер не бег — **клыпаў** цярпіва свежым снегам [М-3, с. 156];*

*паплыць ‘пачаць павольна, плаўна перамяшчацца, рухацца’: Ён завярнуў каня, тузануў лейцамі. Вазок лёгка, нячутна **паплыў** да шляху, перацяў шлях [М-3, с. 218];*

*пацёгціся ‘павольна, з цяжкасцю пайсці’: Невясёлы, адзінокі і, як мала хто ў свеце, няшчасны, **пацёгся** ён [Валодзька] дамоў, **пацёгся** цераз бульбоўнік, цераз агароды, толькі б нікога не сустракаць, нікога не бачыць!.. [М-1, с.21];*

плесціся ‘павольна ісці, ледзь перастаўляючы ногі’: [Башылкоў да Апейкі] — *Трэба людзей падымаць, — прамовіў як канчатковае. — А не плесціся ў хвасце* [М-3, с. 91].

Такім чынам, дзеясловы са значэннем інтэнсіўнасці працякання дзеяння або працэсу ў мове «Палескай хронікі» І. Мележа выражаюцца праз семы ‘хутка’ і ‘павольна’, ‘марудна’. Такія дзеясловы валодаюць экспрэсіўнасцю і адрозніваюцца ад стылістычна нейтральных адпаведнікаў тым, што не проста называюць дзеянне, але і выклікаюць яго наглядна-пачуццёвае ўспрымання, чым у сваю чаргу і дапамагаюць аўтару найбольш поўна, яскрава і дакладна апісаць дзеянне, якое выконваюць героі твора, перадаць іх настрой, змены ў паводзінах.

Спіс крыніц

М-1 — Мележ, І. Збор твораў: у 10-ці т. — Мінск: Маст. літ., 1983. — Т. 5: Людзі на балоце: раман з «Палескай хронікі». — 398 с.

М-2 — Мележ, І. Збор твораў: у 10-ці т. — Мінск: Маст. літ., 1983. — Т. 6: Подых навалніцы: раман з «Палескай хронікі». — Мінск: Маст. літ., 1983. — 697 с., іл.

М-3 — Мележ, І. Збор твораў: у 10-ці т. — Мінск: Маст. літ., 1983. — Т. 7: Завеі, снежань: раман з «Палескай хронікі». — Мінск: Маст. літ., 1983. — 558 с., іл.

Літаратура

1. Балли Ш. Французская стилистика: пер. с франц. / Ш. Балли. — 2-е изд., стереотипное. — М.: Эдиториал УРСС, 2001. — 392 с.
2. Лукьянова Н. Экспрессивная лексика разговорного употребления (проблемы семантики) / Н.А. Лукьянова. — Новосибирск: Наука, 1986. — 230 с.

Яна Босак

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

СЛОВОТВІРНА СИНОНІМІЯ НАЗВ ОСІБ (НА МАТЕРІАЛАХ ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ТЕКСТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІНГВІСТИЧНОГО КОРПУСУ)

У зв’язку з продовженням процесу кодифікації української літературної мови в нашому мовознавстві є проблема розрізнення явищ словотвірної

варіантності та синонімії. За Енциклопедією української мови «варіанти – це видозміни, паралельні форми існування мовної одиниці, що модифікують різні аспекти її вираження), але не порушують принципи її тотожності» [2, с. 62]. К. Горбачевич зазначає, що варіанти мають спільну генетичну основу [1, с. 32]. Словотвірні синоніми – це слова, що мають спільну кореневу основу, відрізняються словотворчими однофункційними афіксами та є семантично тотожними. Тобто вони є генетично різними й утвореними незалежно один від одного.

Ми розглядаємо синонімію на прикладі назв осіб, оскільки ця категорія належить до найбагатших щодо багатогранності словотвірних типів. Дослідження на матеріалах публіцистики може показати нам досить об'єктивну ситуацію, оскільки вона знаходиться на межі різних стилів, і, до того ж часто наближається до розмовної мови. До уваги братимемо назви осіб за родовою та територіальною ознакою. Маємо на меті прослідкувати тенденцію вживання слів-дублетів і їхню конкуренцію між собою. Частотність вживання тих чи інших словотвірних синонімів була встановлена шляхом роботи з Лінгвістичним корпусом.

Перша група слів має порівняно однакову частотність вживання.

У досліджуваних текстах зафіксовані наступні словотвірні синоніми, які здебільшого утворюють ряди із двох одиниць. Такими, наприклад, є пара словотвірних варіантів *буряковод* – *буряківник*. Уживання цих одиниць зафіксовано нами *по 4 рази*. Словотвірні синоніми *бетоняр* – *бетонник* – *по 2 рази*, як і *оброблювач* – *обробник*. Пари *заклинатель* – *заклинач* – зафіксовані відповідно 4 і 5 разів, *їдець* – *їдок* – відповідно 9 і 5 випадків вживання, а *натурник* – *натурищик* – 7 і 5. Широковживаними є синонімічні утворення *горянин* – *горець*, відповідно, 48 і 38 слововживань, а також *сівач* – *сіяч* – 19 і 23 фіксацій. Як бачимо, ці пари ще не мають встановленої парадигми та вживаються з майже однаковою частотністю, а тому жодне зі слів не може бути заміненим на користь іншого.

Значно ширшою є група слів, де частотність вживання одного з пари синонімів є більшою. Такими є синоніми *співець-співак* – відповідно 113-356 фіксацій, *будівник-будівельник* – 60 і 283 випадки. А також не менш популярні пари *митець-мистець* – 181 і 54 слововживання, *австріяк-австрієць* – 12 і 118 випадків, *трудоар-трудівник* – 49 і 109 фіксацій, а ще *воїн-вояк* – відповідно 102 і 53 випадки. Менш уживаними є пари *полтавець-полтавчанин* – 92 і 54 фіксації, *волинян-волиняк* – 83 і 15 випадків, *луганець-луганчанин* – 38 і 76 випадків, *багатій-багач* – 77 і 21 випадок, *датчанин-данець* – 27 і 74 випадки, *латиш-латвієць* – 73 і 29 випадків, *авантюжник-авантюрист* – відповідно 13 і 66 випадків вживання.

Найбільшою є група, де спрацювало явище конкуренції і активніший синонім із пари майже витіснив інший.

Зазначимо, що більшість синонімів є широковживаними. Наприклад *читач-читець* – 561 і 45 випадків вживання. У парі *шанувальник-шануватель* перше слова зафіксовано 363 рази, а друге - жодного. Аналогічну ситуацію бачимо між синонімами *податківець-податковик* – 195 і 0 випадків. Потім ідуть пари *серб-сербин* – 189-6 слововживань, *розвідник-розвідувач* – відповідно 142 і 3, *пропагандист-пропагатор*, *вершник-верхівець* – відповідно по 117 і по 2 рази, а також *бакалавр-бакаляр* – 104 і 2 випадки. Наступними є менш частотні пари. Слово *дніпропетровець* виграло конкурентну боротьбу у дублета *дніпропетровчанин* і фіксується 99 разів. Синоніми *газетяр-газетник* знаходимо відповідно 68 і 1 випадок, *руйнач-руйнівник* – 5 і 52, *житомирець-житомирянин* – 3 і 51 рази, *піарник-піарівець-піарицник* – 49-1 і 3 фіксації. У наступних маловживаних парах теж відбулося явище конкуренції. Слово *скарбник* витіснило дублет *скарбівник* і вживається 46 разів, те ж саме бачимо в наступних парах, де другий синонім не вживається взагалі, а перший має значну кількість фіксацій *доброчинець-доброчинник*, *лісівник-лісовод* – по 40. *Заготівельник-заготівник* – 23 випадки, *картяр-картівник* – 14 випадків. *Овочівник-овочник* – 5 слововживань, *змонівець-змопонець* – 4. *Діаспорянин-діаспорець*, *покутянин-*

покутянець по 3 випадки. І завершується група синонімами *монтажист-монтажер* – 1 і 14 випадків вживання, *здавач-здавальник* – відповідно 7 і 1.

Як бачимо різні словотвірні суфікси при взаємодії з різними основами діють диферентно за активністю вживання слова. Тому дуже складно знайти один афікс, який задовольнить потреби цілого ряду слів. Словотвірні синоніми є об'єктивним фактом мови, вони свідчать про багатство виражальних засобів, акцентують на національній специфіці української мови. До Що ж стосується слів-дублетів, то практика показує, що з часом мова сама ліквідує слабшу ланку. Більшість досліджених нами слів є підтвердженням цього. Інша частина слів ще перебуває на стадії розвитку, що свідчить про незавершеність формування мовної норми, яка була б прийнятною для більшості.

Список літератури

1. Горбачевич К. Вариантность слова и языковая норма: на материале современного русского языка / К. С. Горбачевич. – Ленинград : Наука, 1978. – 240 с.
2. Українська мова: енциклопедія / Ред. кол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко та ін. – 2-е вид. випр. і доп.– К. : Українська енциклопедія, 2004. – 824 с.

Юлія Вербиненко

Український мовно-інформаційний фонд

ДИСКУРСНІ ОДИНИЦІ: ПИТАННЯ ПОЛІСЕМІЇ ТА ПОЛІФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ

Серед лексично неповнозначних одиниць, що керують процесом спілкування (таких як модальні слова, сполучники тощо), можна виділити клас дискурсних одиниць. Такі мовні конструкції забезпечують зв'язність тексту, передають відношення мовця до сказаного, спрямовують увагу на контекст; дискурсні одиниці надають мові чіткості, структурованості, регулюють емоційну забарвленість, роблять текст зрозумілішим [2; 3]. Функції маркерів у контексті досить різноманітні: організація висловлювання, перехід з однієї теми до іншої,

вираження макроструктури тексту, маркування індивідуального судження, ставлення до твердження, його оцінка тощо [4].

Теоретичний інтерес представляє питання полісемії і поліфункціональності дискурсних слів. Йому не приділено належної уваги в словниках і граматиках; не отримало воно гідного місця і в описах дискурсивних слів [3].

Є.Хачатурян [5] відмічає, що багато дискурсних одиниць мають також і недискурсне вживання. Але співвідношення між ними встановити досить складно. Думки лінгвістів щодо таких одиниць розходяться. Такі вчені, як наприклад В. Fraser, вважають, що між двома однаковими за формою одиницями існує співвідношення омонімії, що «прагматичне значення *discourse markers* ніяк непов'язане зі значенням омонімічних форм». Інші ж розділяють лексеми, значення яких певною мірою зумовлюється значенням їхніх «семантичних родичів», та лексеми, значення яких не залежить від значення їхньої омонімічної форми.

Однак у дослідженнях останніх років усе чіткіше формулюється ідея про існування взаємозв'язку між семантикою дискурсних слів та семантикою знаменної лексеми, що дозволяє говорити про утворення дискурсних слів шляхом часткової десемантизації.

Наприклад:

1. Скажем (допустим) / Скажімо (припустимо)

Дискурсне вживання:

If the state of a system is changed, as by heating, the values of its state functions change too.

Если состояние системы изменится, скажем, при нагревании, значения его функций состояния тоже изменятся.

Якщо стан системи зміниться, скажімо, при нагріванні, значення його функцій стану теж зміняться.

Сказать (что-л.) / Сказати (що-н.)

Недискурсне вживання:

It seems impossible to say anything against such a point of view.

Кажеться, неможливо сказати нічого проти такої точки зору.

Здається, неможливо сказати нічого проти такої точки зору.

2. Допустим (предположим) / Припустимо

Дискурсне вживання:

Let us assume that the situation is represented by a triangle.

Допустим, що цю ситуацію можна представити в виде трикутника.

Припустимо, що цю ситуацію можна представити у вигляді трикутника.

Допускати (позволять)

Недискурсне вживання:

The X-ray tube current should not be allowed to exceed 80 μ A.

В рентгеновской трубке нельзя допускать превышение тока выше 80 μ A.

У рентгенівській трубці не можна допускати перевищення струму вище 80 μ A.

3. На самом деле (действительно) / Насправді (дійсно)

Дискурсне вживання:

Actually, neither silicon nor germanium crystals have been satisfactory for this application.

На самом деле, ни кристаллы кремния, ни германия не были удовлетворительными для этих целей.

Насправді, ні кристали кремнію, ні германію були задовільними для цих цілей.

Недискурсне вживання:

A blackbody does not really exist in nature.

Черного тела на самом деле в природе не существует.

Чорного тіла насправді в природі не існує.

Останній приклад представляє особливий семантичний стан – суперпозицію, коли одиниця набуває дискурсного чи недискурсного значення залежно від позиції в речення [6].

Усі одиниці, що втратили своє первісне значення і перейшли у клас дискурсних, набувають ряд формальних особливостей (головним чином, синтаксичного та інтонаційного характеру), які допомагають відрізнити дискурсне вживання лексеми від недискурсного. Є. Хачатурян визначила основні з них:

- при ізольованому вживанні вони не можуть бути відповіддю на питання;
- не вживаються з запереченням (якщо тільки заперечення не входить до складу дискурсного слова);
- як правило опускаються при непрямій мові;
- не можуть повторюватися під час перепитування;
- як правило, дискурсне слово або вся конструкція з ним у мовленні виділяється за допомогою пауз.

Дослідження проводилось на матеріалі словників: С. Юдіна «Російсько-українсько-англійський словник для фізиків», М. Циммерман «Русско-англійський научно-технічний словарь переводчика», Л. Ігнат'єв-Каллебен «Русско-англійський політехнічний словарь».

Список літератури

1. Hannu Tommola Прямо прямо идет, а с нею не разминешься (о статусе дискурсивных слов и частиц) ISBN 978-952-10-5137-1 (PDF)
2. Викторова Е. Ю. Вспомогательные и коммуникативные единицы в политическом дискурсе: проблемы перевода (на материале русского и английского языков) / Е.Ю. Викторова // Изв.. Саратов. ун-та. - Саратов, 2010. - Т. 10, №4. - С. 40-47. - (Новая сер.: Филология. Журналистика);
3. Еремина И. С. Установление английских эквивалентов русского как бы : 10.02.20 Еремина, Ирина Сергеевна Установление английских эквивалентов русского как бы (Экспериментально-сопоставительное исследование на материале английского и

- русского языков) : Дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 Пятигорск, 2005 133 с. РГБ ОД, 61:06-10/464;
4. Правикова Л. В. Дискурсивные маркеры: современное состояние проблемы// Вестник ПГЛУ. 4 (2000);
  5. Хачатурян Е. В. Семантика и синтактика дискурсивных слов глагольного происхождения в современном итальянском языке : диссертация ... кандидата филологических наук : 10.02.05.– Москва, 2000.– 171 с.: ил. РГБ ОД, 61 00-10/389-0;
  6. Широков В. А. Комп'ютерна лексикографія Моногр. / В. А. Широков; НАН України. Укр. мов.- інформ. фонд. – К.: Наук. думка, 2011. – 351 с.

Маргарита-Віоріка Григор'єва

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

МОВНІ ЗАСОБИ ФОРМУВАННЯ КОГЕЗІЇ У РОМАНІ ДЖОНА ТОЛКІЄНА «ВОЛОДАР ПЕРСНІВ»

У лінгвістиці тексту велике місце присвячується розгляду та дослідженню когезії (або формальної зв'язності тексту). Цей текстотвірний прийом відіграє важливу роль у здійсненні об'єднання набору речень у зв'язний і цілісний текст.

Дослідження текстової категорії когезії продовжується і досі, враховуючи це, існує велика кількість її визначень і різні варіації цього терміну (зв'язність (Т. Єщенко, І. Кочан, В. Мельничайко та інші), лексична солідарність (Е. Косеріу), змістова зв'язність або когерентність (Р. де Богранд), рекурентність (В. Скалічка) тощо). Також, беручи до уваги різні підходи, існує і значна кількість можливих класифікацій цього явища. В кожній з них дослідники виділяли від двох різновидів зв'язності і більше.

Мета нашої роботи полягає у представленні та виявленні найбільш характерних когезивних засобів поєднання речень для україномовного перекладу роману Джона Толкієна «Володар перснів» відповідно до класифікації М. А. К. Холлідея і Р. Хасан.

Найбільш вичерпне визначення терміну «когезія» запропонували М. А. К. Холлідей і Р. Хасан: когезія – «набір важливих відношень, який є одним для усіх текстів, який відрізняє текст від «не-тексту» і який слугує засобом виявленням взаємозалежності змісту окремих відрізків. Когезія не показує, що повідомляє текст, вона показує як текст упорядкований у семантичне ціле». [4, с. 26]

Речення у тексті поєднуються за допомогою спеціальних семантичних, граматичних, або лексичних засобів. Референція – це заміна в зв'язній частині тексту певного найменування, властивості чи дії певними детермінантами. Головна функція цього прийому полягає у поєднанні декількох речень за допомогою певних детермінантів (виражених особовими займенниками, вказівними словами, та різними видами порівняння). Завдяки референції у текстах прибираються непотрібні уточнення і тавтологія.

І чарівник, здавалося, дійсно більш не чіпав Фродо, і той помалу таки поважнів, хоч у галузі гобітанської розсудливості не дуже відзначався. Славу дивака він дістав у спадщину від Більбо. [3, с. 51]

У цьому прикладі іменник, який є власною назвою (*Фродо*) замінюється в наступному реченні займенником *він*, що забезпечує зв'язок між реченнями.

Субституція – це другий вид когезії, суть якого полягає в тому, що один компонент замінюється іншим, який виражається тим самим граматичним класом слів. Головні завдання, які виконує субституція – це усунення інформації, що «обтяжує» речення. Вона використовує граматичні «маркери», які вказують на це усунення. Вони представлені іменними компонентами, дієслівними словами, та реченневими елементами.

- А я зберіг і зберігатиму!

Гандальф підвівся й промовив суворо:

- Якщо вчиниш так, то ти останній дурень, Більбо. [3, с.42]

У цьому прикладі наявна субституція умови: фраза *зберіг і зберігатиму* замінюється частиною умовного речення: *Якщо вчиниш так.*

Еліпсис – це такий вид зв'язку між реченнями при якому в наступному реченні пропускається певна його частина (або компонент), яка зрозуміла і може бути відтворена з попереднього речення, через що воно вважається неповним, незавершеним. За допомогою засобів еліпсису, у реченнях, усуваються непотрібні уточнення. Цей засіб зв'язності також більш властивий у діалогових частинах твору і застосовується для максимально правдоподібного відтворення людського спілкування.

- *Я не вмю читати вогняні літери, - тремтячим голосом сказав Фродо.*

- *Зрозуміло, - відповів Гандальф. - Зате я вмю.* [3, с.60]

У цьому прикладі наступне речення містить лише частину з попереднього речення, і відтворити повну інформацію стає можливим за допомогою речення, що передує еліптичному.

Четвертий тип зв'язку між реченнями – це кон'юнкція, його функція у тексті полягає у використанні спеціальних сполучних засобів (сполучники та сполучні вирази) для поєднання декількох речень. Засоби цього зв'язку в залежності від значення між реченнями поділяються на відношення додавання, відношення протилежності, відношення причини, відношення часу, та інші відношення. Завданням цього когезивного засобу є послідовне поєднання контактних речень.

- *Це цілком підходить. Але не пізніше! Я починаю дуже непокоїтись. А поки що будь обачний, нікому ані слова. І пильнуй, щоб Сем не розп'якував, не то й насправді перетворю його на жабу.* [3, с. 76]

У цьому прикладі друге речення пов'язане з попереднім за допомогою сполучника *але*, четверте поєднується з попередніми трьома за допомогою сполучника *а*, останнє речення приєднується за допомогою сполучника *і*. Всі вищезазначені сполучники виявляють свої когезивні властивості перебуваючи на початку речення.

Остання серед розглянутих засобів зв'язності є лексична когезія. До її завдань належить поєднання речень за допомогою різних повторів або особливих сполучень слів. Особливість цього когезивного виду зв'язку полягає у тому, що

він може окрім контактних поєднувати і дистантні речення. Функцією лексичної когезії є повторення уточнень у різних реченнях.

Народ викреслював дні з календарів, і в кожному куточку нетерпляче чекали на листоношу: коли ж це надійде запрошення? І запрошення не забарилися; поштова контора у Гобітоні весь тиждень була переобтяжена, а в Поріччі пошту їй зовсім завалили кучугурами листів, отож довелося кликати на допомогу добровольців. [3, с. 32-33]

У цьому прикладі когезія виявляється через співвідношення між двома елементами, які виражені одним словом, тобто застосовується засіб повторення однакового слова (*запрошення*).

Розгляд цих когезивних засобів показав, що їх використання у романі є необхідним засобом для отримання цілісного і зв'язного тексту. Попри наявність усіх п'яти прийомів формальної зв'язності у романі, не всі її типи однаково продуктивні в українському тексті. Для дослідження найбільш (і найменш) властивого українському перекладу роману когезивного тип зв'язку, був використаний статистичний метод. На його основі було виявлено, що такі засоби як лексична когезія та кон'юнкція широко використовуються в перекладному тексті, менш вживаними прийомами є референція та еліпсис, натомість субституція виявляє найменше представлення у прикладах українського перекладу роману.

Список літератури

1. Загнітко А. П. Лінгвістика тексту : Теорія і практикум : науково-навчальний посібник. Донецький національний ун-т. – Вид. 2, доп. і переробл. – Донецьк : ТОВ "Юго-Восток, Лтд", 2007. – 313 с.
2. Різун В. В., Мамалига А. І., Феллер М. Д. Нариси про текст. Теоретичні питання комунікації тексту. / В. В. Різун, А. І. Мамалига, М. Д. Феллер. – К. : РВЦ «Київ. ун-т», 1998. – 335 с.
3. Толкієн Дж. Р. Р. Володар Перснів. Трилогія. Кн. 1 : Хранителі Перснів / Пер. з англ. А. В. Немірової ; Худож.-оформлювач П. С. Риженко. – Харків : Фоліо, 2003. – 429 с.
4. Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English / M. A. K. Halliday, R. Hasan. – Longman Group Ltd., London, 1979. – 374 с.

Олександра Зубрихіна

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

КОНЦЕПТ «ЧОЛОВІК» У МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ПІДЛІТКІВ

Дослідження лексико-семантичних та асоціативних полів наблизить нас до розуміння концепту «чоловік» і дасть можливість відстежити закономірності його формування. Метою дослідження є простежити особливості сприйняття й усвідомлення концепту «чоловік» сьогоденною молоддю. А завдання – зіставити сучасні асоціації, пов'язані із поняттям «чоловік», та лексикографічну картину значень цього ж поняття. Основними методами є компонентний аналіз та асоціативний експеримент.

Задля встановлення місця лексеми «чоловік» у мовній картині було проведено семний аналіз, опис концепту за допомогою цього методу було запропоновано дослідниками Й. Стерніним та З. Поповою [2]. Результати компонентного аналізу показали, що до складу лексичного значення слова *чоловік* входить сема 'людина', яка є найчастотнішою в ядерній зоні досліджуваного мікрополя. Імовірно, це пов'язано з етимологією слова *чоловік*, оскільки ще з праслов'янської мови воно відоме нам у значенні *людина* [1, с. 339]. Хоча сьогодні це слово розуміється по-різному: *людина* як вид і *людина* як набір позитивних якостей. До навіколоядерної зони належить сема 'сукупність'. Семантика слова *сукупність* доволі прозора й має точки дотику з лексемою *людина* в значенні набору певних якостей. Перелік, набір чогось, наповненість, збагаченість – ось, що робить перехід від ядерної зони до навіколоядерної доволі плавним, хоча кількісна різниця показників є значною. Сюди ж належать такі семи, як: 'особа', 'життя', 'інший', 'живий', 'основа', 'стать', 'носій' і багато інших. Периферія лексико-семантичного поля формується такими семами, як: 'особистість', 'робота', 'діяльність', 'матеріальний', 'процес', 'духовний'.

Окремо асоціації та формування смислів досліджувала Д. Терехова [3]. Проте зіставлення особливостей формування лексико-семантичного поля із

даними асоціативного експерименту дозволить нам поширити знання щодо концепту «чоловік».

Зібраний матеріал дозволив встановити, що асоціації реципієнтів представлені як іменниковими, так і прикметниковими, займенниковими лексемами. Наприклад, найбільш частотними асоціаціями були такі іменники: *сила, мужність, захист, захисник, батько, розум, опора, підтримка*. А також прикметники: *мужній, сильний, чесний, розумний*. Трапилася також займенникова лексема *я*. Звичайно, це асоціація представника сильної частини людства. І вона є унікальною, оскільки серед усієї кількості опитаних лише одна людина не описала поняття «чоловік», а ідентифікувала себе як його представника. Звичайно, причиною рідкості такої асоціації може бути вікова віддаленість, проте є імовірність того, що опитана молодь чоловічої статі відчуває не стільки вікову, як свою сутнісну віддаленість. Цікавим є те, що лише одна людина асоціювала чоловіка з поняттям «коханий». І знову ж таки це був хлопець. Лексему *відповідальність* вказала в переліку своїх асоціацій також лише сильна частина людства. А от жіноцтво асоціює чоловіка з частинами тіла: *плечі, спина, руки*. Також цікавими були природні асоціації: *поле, дерево, гори*. Асоціації, пов'язані із зовнішнім виглядом: *борода, щетина, чорний костюм, краватка*. Унікальною асоціацією було ім'я *Адам*.

Експеримент був проведений серед учнів старшої школи (вік 16-18 років). За допомогою методу анкетування, у якому вказувалися вік, стать, мова та професія батьків. Було озвучено слово-стимул, після чого близько 100 осіб вибудовували асоціативний ряд від 3 до 10 слів, серед яких до ядерної зони входили перші 5-7 асоціацій.

Зіставлення результатів асоціативного експерименту із побудованим лексико-семантичним полем дозволило встановити, що попри багатьох спільних компонентів, якими є лексеми *людина, жінка, ідеал, робота, високий, наука, інтелект, сила*, фіксуються певні розбіжності: *взірець, мораль, організм, особа, суспільство, індивід, єднати, фізичний* та ін. Так, до неочікуваних асоціацій:

батько, любов, спокій, шарм, тепло, воїн, логіка, авторитет, доблесть, думка та інші.

Отже, це дослідження показало наскільки широке поняття концепт, які гнучкі його межі, якщо вони, звичайно, взагалі існують, і воно вказало нам на можливість значеннєвого збагачення словникового складу мови шляхом оживлення усталених значень.

Список літератури

1. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Ред. О. С. Мельничук та ін. — К.: Наук. думка, 1983. — Т. 6: У — Я / Уклад.: Г. П. Півторак та ін. — 2012. — 568 с.
2. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : науч. изд. / под ред. И. А. Стернина. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. — С. 58 – 65.
3. Терехова Д. І. Типологія вербальних асоціацій у вільному асоціативному експерименті / Наукові записки. — Випуск XXVI — Серія: Філологічні науки (Мовознавство). — Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2000. — С. 230-240.

Мар'яна Ідзьо

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України

АЛЮЗІЯ ЯК ЗАСІБ ЕКСПРЕСИВНОГО ЕФЕКТУ В ТЕКСТАХ ПОЛЬСЬКИХ ЗМІ

Інтертекстуальність є своєрідним діалогом між текстами, між поколіннями та між культурами [2, с. 20]. Унаслідок використання відомого, створеного раніше тексту для побудови нового виникає алюзія. У газетній та журнальній публікації основною функцією алюзії є експресивна, а додатковими – емотивна, оцінювальна, естетична [1, с. 11].

Метою пропонованого дослідження є опис функціонування алюзій у текстах ЗМІ як засобів створення експресивного ефекту. Алюзія – це «різновид натяку, який є посиланням через відповідний знак (що може належати до будь-якої семіотичної системи) на певний культурний денотат» [1, с. 6]. Експресивний

ефект полягає в наданні конкретному мовному знаку додаткового смислового навантаження [4, с. 127], поглибленні опозиції мовного знаку в відношенні до інших знаків, проявляє себе як увиразнення знаку на лінії адресанта – адресата [4, с. 131]. Експресивність алюзій породжується завдяки інтеграції різностильових елементів (найчастіше, коли в медійний текст вводяться елементи з художніх творів) та поєднанням двох значень (інтеграція значення вислову в прототексті (текст-джерело алюзії) та в інтертексті (текст, у якому вжито алюзію), при цьому спільне значення виступає увиразнено.

За структурою розрізняються алюзії, оформлені як текстовий фрагмент або як комплексна структура, що поєднує текстовий фрагмент та ілюстрацію.

Як засвідчує аналіз, у медійних текстах використовуються інтертекстуальні алюзії (натяки на прозові й поетичні художні твори тощо) та інтермедіальні (натяки на твори популярної культури).

Літературні алюзії. Джерелом експресивності під час використання літературних алюзій, на нашу думку, може бути гама асоціацій з ідейним тлом та проблематикою прототексту. Відтак активізується план змісту фрагмента літературного твору з конденсованим у ньому ідейним тлом цілого твору й план змісту медійного тексту. Нові компоненти в цитатах з творів є джерелом нової інформації, тому формується відношення *відоме – нове*: *Odprawa posłów strasburskich* [Przegląd 2003, nr 38, s. 75] пор. «Odprawa posłów greckich» (Я. Кохановський) – інформація про перші вибори польських представників у Європейському парламенті. Ад'єктив *strasburski* мотивується назвою м. Страсбург як офіційною резиденцією Парламенту. *Rządu zajazd na media* [<http://dorzeczy.pl> Do rzeczy 22.07.2014] пор. «Pan Tadeusz, czyli ostatni zajazd na Litwie» (А. Міцкевич). Використовуючи алюзію, автор таким способом описує інформацію про вплив влади на ЗМІ. «*Jeden Kaczor w polu wiał... Drugi kaczor w sadzie grał* [Polityka 2006, nr 20, s. 115] пор. «Jeden wiatr w polu wiał, / drugi wiatr – w sadzie grał» (Ю. Тувім). При цьому лексема *kaczor* актуалізує внутрішню форму прізвища політиків Я. Качинського та Л. Качинського. *Rozdziobią nas sieci dyskontów* [wSieci 2015, nr 5(114), s. 88] пор. «Rozdziobią nas

kruki, wrony» (С. Жеромський). Комічним ефектом наділений заголовок *Jedzmy banany tak szybko odchodzą* [Wprost 2008, nr 30, s. 52], що відсилає до вірша Я. Твардовського «Śpieszmy się kochać ludzi tak szybko odchodzą».

Музичні алюзії. Особливо інтенсифікованого ефекту зазнає інформація, що побудована за зразком музичного твору. У базі знань читача під час прочитання активізується інформація не тільки вербального характеру, але й позавербального – мелодія, ритм: фрагмент: *Piękna nasza Polska cała, od Bałtyku aż do Tatr. No, może nawet bardziej od Bałtyku, bo Tatry jakoś tak chwilowo bardziej wygaszone* [wSieci 2004, nr 27, s. 88] є стилізацією на патріотичну пісню «Piękna nasza Polska cała, / Piękna, żyzna i wspaniała». Цитата *Na premiera z POpielnika narracyjka mruga: chodź, opowiem ci bajeczkę, bajka będzie długa. Była sobie raz Platforma, miała same hasła, a w tych hasłach puste słowa, cyt... Narracja zgasła?* [wSieci 2014, nr 9(65), s. 48] відсилає читача до дитячої колискової: «Z ropielnika na Wojtusia / Iskiereczka mruga, / Chodź, opowiem ci bajeczkę, / Bajka będzie długa. / Była sobie Baba-Jaga, / Miała chatkę z masła, / A w tej chatce same dziwy, / pst, iskierka zgasła».

Значною експресивною напругою наділений гімн Республіки Польща «Мазурек Домбровського». Алюзії на гімн виконують функцію актуалізаторів уваги як нестандартні «вкраплення» в тексті та досить часто формуються у вигляді синтаксичної моделі з точки *X* до Польщі за зразком цитати «z ziemi włoskiej do Polski»: *Dlaczego ten antymasonizm przywędrował «z ziemi włoskiej do Polski»?* [Przegląd 2012, nr 19, s. 41]; *Z CELI obcej do Polski* [Przekrój 2006, nr 31, s. 18] – стаття про проблеми перевезення польських в'язнів до Польщі з інших країн; *Z ziemi irackiej do Polski* [Przegląd 2005, nr 5, s. 24] – інформація про іммігрантів з Іраку.

Кінематографічні алюзії. Натяки на фільми сприяють виникненню візуальних картинок в уяві читача, епізодів з цих фільмів: *Ministra z tatuażem* [wSieci 2013, nr 49(53), s. 9] – про призначення Е. Беньковської на посаду віцепрем'єра ради міністрів Польщі порівнюється з детективним трилером «Dziewczyna z tatuażem» (укр. «Дівчина з тату дракона»). При цьому текст

доповнений ілюстрацією з зображенням відомих політиків (Е. Беньковської та Д. Туска) на зразок ілюстрації до названого фільму. *Łęch Wałęsa. Człowiek z komedii* [wSieci 2013, nr 35 (39), s. 36] пор. «Wałęsa. Człowiek z nadziei» (фільм А. Вайди). *Podobno Macierewicz zlecił już przetłumaczenie dokumentu na rosyjski. Leci to jakoś tak: «Nu, Donek, pogodi!»* [wSiecie 2014, nr 8(64), s. 7] – видозмінена фраза вовка «Nu, Zając, pogodi» із мультиплікаційного фільму використана тут як засіб гумору.

Рекламні алюзії. Рекламні алюзії належать до виду інтермедіальних: *Małysz doda ci skrzydeł: Ile można zarobić na latającym Polaku?* [Przegląd 2001, nr 52, s. 29] – використано натяк на рекламу напою «Ред Булл»: *Red Bull doda ci krzydeł* (укр. «Ред Булл надає крила»).

Наведені вище міркування дають змогу стверджувати, що алюзія в тексті ЗМІ виражає авторське ставлення до позначуваної ситуації через сітку асоціативних відношень, які вона (алюзія) викликає внаслідок відсилання до протексту; алюзії в тексті ЗМІ відіграють роль показника гумористичного, іронічного, комічного ефекту.

Список літератури

1. Тютенко А. А. Структура і функції алюзії в пресі Німеччини, Австрії та Швейцарії: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02. 04. / А. А. Тютенко. – Х., 2000. – 20 с.
2. Gajda S. Intertekstualność a współczesna lingwistyka / S. Gajda // Intertekstualność we współczesnej komunikacji językowej / Red. J. Mazura, A. Małyska, K. Sobstyl. – Lublin, 2010. – S. 13–23.
3. Grochala B. Intertekstualność w nagłówkach «Gazety Wyborczej» / B. Grochala // Tekst w mediach / pod red. K. Michalewskiego. – Łódź, 2002. – S. 222–229.
4. Skubalanka T. O ekspresywności języka / T. Skubalanka // «Annales» UMCS. – Vol 27, 8. – Lublin, 1972. – S. 123–135.

Оксана Лебедівна

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ Ё В ПОКУТСЬКО- БУКОВИНСЬКОМУ ГОВОРІ НА МАТЕРІАЛІ МОЛДАВСЬКИХ ГРАМОТ XV СТ.

Найдавнішими графічними даними, де простежено перехід $\acute{e} > i$ Ю. Шевельов правомірно називає пам'ятки кінця XIII ст., зокрема Галицьке Євангеліє 1288 року, де подибуємо *витры* замість прийнятого *вѣтры*; а також *линивьи*, *окаменило* у Путнянському Євангеліє тощо [12, с. 542]. Аналіз галицьких грамот засвідчує, що станом на кінець XIV – початок XV ст. цей перехід можна вважати цілком завершеним у наддністрянському говорі. Історично покутсько-буковинські говірки розвивалися спільно з наддністрянськими та прилеглими до них говірками, і лише з XIV ст. їхні території увійшли до складу Молдавського князівства, а отже, послабили зв'язок з іншими галицько-буковинськими говірками.

За спостереженням В. Курашкевича, часте сплутування $\acute{e}$ - i свідчить про те, що на Буковині монофтонгізація дифтонга $\acute{e}$ припадає на кінець XIV – початок XV ст., таким чином «вимова * $\acute{e}$ як i усталилася в говорах південноукраїнських уже до кінця XV ст.» [12, с. 144], з чим також погоджується В. Русанівський у вступній статті до збірника українських грамот XV ст. Територіально, як вважає І. Царалунга, спираючись на діалектні дані В. Мойсієнка, ареали коливання $\acute{e}$ - i зачепили досить широку мовну територію – Львів, Ярослав, Лучиця, а також центральні регіони України [12, с. 144].

Попри те, що історія вокалізму української мови, зокрема проблема еволюції $\acute{e}$ та шляхів його розвитку стала предметом численних досліджень з історії мови, проблема змішування $\acute{e}$ з e у текстах молдавських грамот XV ст. залишається недостатньо висвітленою. Відповідно, мета статті – дослідити особливості рефлексії $\acute{e}$ у покутсько-буковинських говірках галицько-буковинської групи говорів на матеріалі молдавських грамот XV ст. Джерельною

базою цієї статті стали збірники грамот XV ст. В. Русанівського [6] та В. Розова [9]. Для розвідки обрано грамоти Молдавського князівства, які порівняно з грамотами Західного Полісся та Галичини.

У молдавських грамотах, як і в галицьких, переважає написання *и* (< *ě*), наприклад: *соби*, 1408, у Сучаві, Гр. №32, 69-72; *дила*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35 (< псл. *dělo* (ЕСУМ 2, с. 90); або ж сучасне нормативне *і* відтворюється як *ѣ*: *рѣка*, *вѣра*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-75. Зауважимо, що ця дистрибуція здебільшого характерна для наголошених складів: *дѣА(с)*, *дила*, *диломъ*, *дѣло(м)*, *вѣра* (< псл. *věra* (ЕСУМ 1, с. 402), *привѣсити* (< псл. *věsiti* (ЕСУМ 1, с. 408), 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35; *николи* (< псл. *ně-*, «не зовсім ясного походження, наймовірніше, результат стягнення виразу *ne vě* «не знає» (ЕСУМ 4, с. 94), *на вѣкы*, 1422, Гр. №35; *оукрѣпимо* (пов'яз. з псл. *krěpъ* «міцний» (ЕСУМ 3, с. 98), *два дни* (а не *двѣ дни*), 1429, у Сучаві, Гр. №40; *оукрѣпимо*, *нашого имѣнія*, 1430, у Сучаві, Гр. №41, 86-87; *нѣмца*, 1462, у Сучі, Гр. №57; *мисто* (< *město* (ЕСУМ 3, с. 484), *працоурѣто(м)*, *крѣпости*, *вѣлѣли*¹ (від псл. *velěti* (ЕСУМ 1, с. 347); 1430, у Сучаві, Гр. №41, 86-87; 1432, у Сучаві, Гр. №42, 88-89; *вѣлѣли*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35; 1434, у Дорогуні, Гр. №43, 89-91; 1454, у Байчанах, Гр. №50; 1462, у Сучі, Гр. №57; 1472, у Сучаві, Гр. №60.

Водночас, досить часто подибуємо перехід *ě* > *е*, рідше *і*, *и* лише у слабких позиціях: *оу четѣцеловъ потокъ*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35; *дѣтии*, 1422, Гр. №35, 77-78; *непорушено*, 1422, Гр. №35, 77-78 (< *ně-* (ЕСУМ 4, с. 94); *непоруше(н)*, 1423, у Сучаві, Гр. №36, 79; *пана нестака*, 1427, у Сучаві, Гр. №37, 79-80; *не оузѣлимъ / ни оузѣли нищо*, 1429, Гр. №38, 80-82; *немецкоє*, 1429, у Сучаві, Гр. №40, 84-86; *вѣсем(у)*, 1432, у Сучаві, Гр. №42, 88-89; *немца*, *пасѣку*, 1438, у Сучаві Гр. №44, 92-93; *пасика* (пор. *пасыки*, *пасыкы*, 1462, у Сучі, Гр. №57), 1432, у Сучаві, Гр. №42, 88-89; 1443, у Сучаві, Гр. №47, 97-98; 1446, у Сучаві, №48, 99-100 (< *pasěka* (ЕСУМ 4, с. 305), *немецкы(х)*, *немецкаго*, 1462, у Сучі, Гр. №57, 116-117;

---

¹ *Немец*, як і *вѣлѣли*, Ю. Шевельов інтерпретував як результат «випадкових уподібнень ненаголошеного *ě* або його рефлексу до наголошеного *і* в наступному складі», що є виявом «двоскладової гармонії» [12, с. 264].

нареченны, 1474, у Васлуї, Гр. №61, 122-123; *нєраздєлимаа*, 1490, у Сучаві, Гр. №64, 129-132.

А втім, етимологічний **ѣ** (ѣ) подекуди спостерігається у ненаголошеній позиції, наприклад, у словах *рѣка*, *братѣю*, 1411, у Сучаві, Гр. №33, 73-35; *обрѣтажтъ*, 1430, у Сучаві, Гр. №41, 86-87; *оукрѣпиль*, 1438, у Сучаві Гр. №44, 92-93. Деякі коливання **ѣ-и-є** можна простежити в закінченнях Д.в., М.в. і деяких інших непрямих відмінків тощо, що засвідчує певну розхитаність системи: *кърници*, *путь*, *мтрє*, *йюдѣ*, 1422, у Нямці, Гр. №34, 75-76; *баковѣ*, *бани*, 1460, у Сучаві, Гр. №55.

Фактичний матеріал дає можливість зробити висновок, що еволюція **ѣ** в покутсько-буковинських говірках, які досить довго розвивалися спільно з іншими південно-західними говорами, зупинилася на стадії зміни ненаголошеного **ѣ** в **і** у XIV ст. Відповідно, варто виділяти дві стадії поступового закриття та просунення **ѣ** вперед у діалектах галицько-буковинської групи: 1) звуження до **і** під наголосом (давніша за часом); 2) зміна **ѣ** > **і** в ненаголошеній позиції (хронологічно пізніша). Спираючись на лінію розвитку *ятя*, запропоновану Ю. Шевельовим для української мови загалом (${}_{\epsilon}\bar{a} > {}_{\epsilon}a > {}_{i}e > {}_{i}\acute{e}$) [12, с. 263], можна припустити таку послідовність розвитку ненаголошеного **ѣ** в покутсько-буковинському говорі: ${}_{i}e > {}_{i}\acute{e} > \acute{e} > i$. У зв'язку з цим набуває ваги фактор акцентуації, адже обставини розвитку **ѣ** засвідчують посилення процесів монофтонгізації у наголошених складах.

Отже, покутсько-буковинський **ѣ** XV ст. зберігає рудименти еволюції давнього *ятя* в галицько-буковинській групі. Фонетичне розрізнення наголошеної та ненаголошеної позицій **ѣ** у слові зближує розвиток цього дифтонга з його еволюцією у поліських (східнополіських) говорах. З іншого боку, повсюдна монофтонгізація *ятя*, його звуження і «поступове закриття» (Ю. Шевельов) у південно-західних говорах у всіх позиціях протиставляють його північним діалектам. Таким чином, як і наддністрянський, покутсько-буковинський **ѣ** зберігав **і**-рефлексацію у наголошених та **ѣ**-

рефлексію у ненаголошених позиціях, розвиваючись через стадію вузького *i̇*. Якщо наддністрянський діалект досить швидко усунув це розрізнення, то покутсько-буковинський дещо затримався на цій стадії, зберігши її слід аж до XV ст. зокрема.

Список умовних скорочень:

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 томах / [укл. Р. Болдирев, В. Коломієць та ін.] – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 1 : А - Г. – 631 с ; 1989. – Т. 2 : Д - Копці. – 570 с. ; 1985. - Т. 3 : Кора - М. – 552 с. ; 1989. – Т. 4 : Н – П. - 653 с. ; 2003. – Т. 5 : Р – Т. – 703 с. ; 2006. – Т. 6 : У – Я. – 566 с. ; 2012.

Список літератури:

1. Бевзенко С. П. Діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1980. – 244 с.
2. Булаховський Л. Вибрані праці в п'яти томах / Л. Булаховський. – К. : Наукова думка, 1977. – Т. 2 : Українська мова. – 631 с.
3. Гумецкая Л. К вопросу о языке молдавских грамот XIV-XV вв. / Л. Гумецкая // *Otázky dějin střední a východní Evropy*. Vyd. 1. – Brno, 1971. – С. 25-35.
4. Історична грамати́ка української мови / [М.Жовтобрюх, О.Волох, С.Самійленко, І.Слинько]. – К. : Вища школа, 1980. – 319 с.
5. История Молдавии / [под. ред. А. Д. Удальцова, Л. В. Черепнина]. Кишинев : Школа советикэ, 1951. – Т. 1. – 654 с.
6. Пам'ятки української мови XV ст. : Серія юридичної літератури / [підг. тексту, вступ. стаття, ком. В. М. Русанівського]. – К. : Наукова думка, 1965. – 163 с.
7. Мойсієнко В. М. Наголошування в українських стародруках кінця XVI –XVII ст. / В. М. Мойсієнко // *Науковий вісник Чернівецького університету*. – Чернівці, 2009. – Вип. 475-477. – С. 531–534.
8. Мойсієнко В. М. Про південноукраїнський ікавізм та поліські дифтонги : [монографія] / В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2007. – 92 с.
9. Розов В. Українські грамоти : XIVв. і перша половина XV в. В. Розов. – Київ : Академія наук, 1928. – Т. 1. – 76 с.
10. Тимочко Б. Українсько-молдавські грамоти як предмет наукових студій XIX-XX ст. / Б. Тимочко // *Мандрівець*. – К., 2010. – Вип. 1 : січень-лютий. – С. 57-61.
11. Царалунга І. Діалектне розшарування в староукраїнській мові (на основі явищ вокалізму грамот XIV-XV ст.) / І. Царалунга // *Волинь-Житомирщина. Історико-*

- філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2015. – Вип. 26. – С. 141-151.
12. Шевельов Ю. Історична фонологія української мови ; [пер. з англ.] / Ю. Шевельов. – Х. : Акта, 2002. – 1054 с.
13. Ярошенко В. Українська мова в молдавських грамотах XIV-XV вв. / В. Ярошенко // Збірник для дослідження історії української мови [за ред. А. Кримського, М. Драй-Хмари]. – К. : Всеукр. акад. наук, 1931. – Т. 1. – С. 248-290.

Марія Леонова

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут»

ДОРЕЧНІСТЬ ТВОРЧОСТІ У РОБОТІ РЕДАКТОРА ПРИ ВИСВІТЛЕННІ СУЧАСНИХ ПОДІЙ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Бойові дії на сході України змусили українські медіа переглянути свої підходи до роботи. Українська журналістика вже два роки поспіль постає перед новими викликами своєї професії. Медійники вимушені працювати під час інформаційної війни та в умовах масових протестів, під час війни на сході України та за умов анексії Криму [3, с.1]. Через цю низку подій українські медіа мають швидко пристосовуватись до нових умов та вимог часу і подавати неупереджену інформацію.

Актуальність теми та дослідження полягає в намаганні виявити причини та вирішити питання доречності творчості у роботі редактора, який висвітлює події сучасності на сході України.

Предметом дослідження є ситуація на сході України та сучасні українські медіа: їх підхід, способи та психологія подання матеріалу реципієнтам.

Мета дослідження – дослідити деталі роботи редактора та особливості світосприйняття безпосереднього реципієнта задля знаходження правильного підходу до подання матеріалу українськими ЗМІ.

Завдання – проаналізувати і виявити шляхи вирішення актуального на сьогодні питання доречності застосування творчості редактором під час висвітлення подій на сході України.

Новизна роботи полягає у знаходженні нових неупереджених підходів до творчої роботи редактора у різних галузях медіа діяльності.

Не маючи значного досвіду роботи в гарячих точках, українські журналісти з кожним днем здобувають усе більше навичок у висвітленні подій із небезпечних куточків країни. Для місцевих ЗМІ цей час став черговим випробуванням: звиклим працювати за режиму жорсткого контролю й залежності від місцевої влади, їм нелегко перейти на інший принцип роботи. Зрозуміло, що кожен із нас, перш за все, – людина. Отже ми маємо почуття, власні думки та емоції. Але редактор, журналіст та взагалі всі медійники повинні бути не просто обережними при роботі з матеріалами, які стосуються війни, але й, так би мовити, бездушними. Тому що будь-яка паніка журналіста, який пише матеріал для редакції чи будь-які емоції редактора, який вичитує статтю, можуть і будуть відчутні читачем. А це призведе до масової паніки, а згодом – до катастрофи всеукраїнського масштабу. Адже ЗМІ – це перше джерело, яке слухають маси, це перше джерело, якому довіряють, і це єдиний ресурс, який може швидко й масово впливати на свідомість людей.

Медіасфера – це творча галузь, в якій кожен елемент, себто працівник, має проявляти свою творчу індивідуальність, аби підтримувати медіа на належному, цікавому рівні. Але не завжди це доречно. Редактори та журналісти сучасних новинних ресурсів не дотримуються балансу думок та точності поданої інформації. Подаючи емоційно насичену інформацію, ред. колективи повинні чітко розуміти, що суспільно важливі теми можуть спричинити масову паніку та навіть викривити дійсність. Саме тому, як рішення проблеми, дуже актуальним на сьогодні буде проведення безкоштовних лекцій, темою яких стане вміння розмежовувати особисте й суспільне, важливе та другорядне у контексті сучасної війни, стосунків з Росією та анексії Криму.

Варто зазначити, що у сьогоднішні 70% споживачів інформації через ЗМІ отримують її в Інтернеті [1]. Тому журналістам та редакторам необхідно звернути увагу та бути обачливими при поданні матеріалу на інтернет-ресурсах, адже Інтернет не контролюється законом і ця інформаційна площина є абсолютно вільною для особистих думок, які часто бувають необґрунтованими та неправдивими.

Також корисним для українських працівників медіа стане досвід французьких журналістів у листопаді 2015 року, які тримали свій народ у спокої наскільки це було можливо, які не сіяли паніки та подавали лише сухі неупереджені факти щодо терористичної атаки у Парижі.

Найактуальніша тема останніх двох років в Україні, на жаль, є не тільки найболючішою але і дуже важливою. Важливою як для народу-реципієнта, так і для медійника, що подає інформацію у маси. Сучасна війна – це, перш за все, інформаційна війна. І кому як не медійникам бути солдатами та нести відповідальність за інформацію, за текст, за країну на інформаційному, багато де віртуальному полі бою.

Список літератури

1. Бережко Ю. Творча складова редакторської діяльності у структурі функціонування видавничого бізнесу [Електронний ресурс] / Юлія Бережко – Режим доступу до ресурсу: <http://social-science.com.ua/article/754>.
2. Карпенко В. Майстерність редактора: професійні та організаторські аспекти [Текст] : [курс лекцій] / В. Карпенко. – Київ : [Центр вільної преси], 2006. – 190 с.
3. Романюк М. Оратаї журналістської ниви: Українські редактори, видавці, публіцисти [Текст] : [у 2 кн.]. Кн. 2 / М. М. Романюк. – Львів : 2004. – 238 с.

Олександра Малаш

Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України

ЛІНГВОКУЛЬТУРНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ БОЛГАРСЬКИХ НАЗВ САДОВО-ГОРОДНІХ РОСЛИН

У болгарській лінгвістиці проблема функціонування назв рослин у системі уявлень і традицій слов'ян залишається недостатньо опрацьованою. До здобутків у цій галузі можемо віднести статті М. Мілчевої [10], Р. Каблешкової [8], згадки про деякі фразеологічні звороти та паремії з назвами рослин у Б. Нормана [12] тощо. У східнослов'янській етнолінгвістиці найменування рослин досліджувалися як етнокультурні символи у працях В. Жайворонка [6; 7], Л. Савченко [13], В. Топорова [14], у західнослов'янській лінгвістиці про символіку назв садово-городніх рослин у фразеології згадують Л. Даниленко [5], І. Мирошніченко [11]. У праці О. Левченко, присвяченій слов'янській фразеології, аналізуються й деякі болгарські фразеологічні одиниці з фітонімним компонентом [9].

Об'єкт дослідження – болгарські назви садово-городніх культур.

Предметом дослідження стала етнолінгвокультурна семантика та символіка назв садово-городніх рослин у болгарській мові.

Стаття ґрунтується на матеріалах двотомного Фразеологічного словника болгарської мови, збірників «Болгарська народна творчість», «Болгарська народна поезія і проза», «Болгарські народні загадки» тощо.

Мета роботи – дослідити ознаки, що вказують на етнокультурну семантику болгарських назв садово-городніх рослин, та встановити їх специфіку.

У результаті опрацювання лексичного матеріалу було відзначено близько 40 фітосимволів, серед них: *пипер*, *пиперка* «перець», *тиква*, *кратуна* «гарбуз», *ябълка*, *круша* «груша», *череша* тощо.

За нашими спостереженнями, найчастіше у болгарських фольклорних текстах згадується назва *пипер*, *пиперка* (*Capsicum L.*, перець стручковий), що асоціюється з лихою, злобною, уїдливою людиною: *лют като пиперка* «злий як

перець» [1, с. 33], *почервенял като туперка* «почервонів (від злості. – О. М.) як перець» [1, с. 56].

Назва *тиква* (*Cucurbita L.*, гарбуз) має дві версії щодо походження, і кожна з них по-своєму відображається у болгарській народній творчості. У болгарських пареміях гарбуз ототожнюється з головою: *тиквата му е зелена* («у нього гарбуз ще зелений») – говорять про людину, яка ще не набралася розуму [15, т. 2, с. 397]. *Тиква* – образливе порівняння для негарної дівчини: «*Мома на глед, като тиква на плет*» («Дівчина на вигляд, як гарбуз на тині») [3, т. 12, с. 258].

Назва *лозе* «виноградний кущ, виноградник» пов'язується з поняттям «нелегка та відповідальна праця»: «*Лозето не ще молитва, а могила*» («Виноградникові потрібна не молитва, а могила») [8, с. 197] (хазяїн має обробляти його, аж поки не впаде від виснаження).

Ябълка (яблуко, яблуня, *Malus L.*) – символ жіночого начала, дівочої вроди. У болгарських колядках знаходимо порівняння доньки з яблуком – «*Израсла ми е ябълчица [...], не ми било ябълчица, най ми било малка мома*» («Виросло в мене яблучко, [...] то не яблучко, а маленька дівчинка») [2, т. 2, с. 155]. Дозріле яблуко символізує дорослішання дівчини, її готовність стати дружиною та матір'ю [2, т. 2, с. 152].

У болгарських прислів'ях та приказках фігурує також назва *орех* (*Juglans regia*, горіх волоський), що стає елементом опозиції «дерево (початок праці) – плоди (вдале завершення)»: «*Един гледа (вар. сади) ореха, друг яде орехите*» («Один доглядає (вар. садить) горіхове дерево, а інший їсть горіхи») [3, т. 12, с. 166, с. 167]. В образі горіха у загадках втілено місяць – *само един орех* («лише один (волоський. – О. М.) горіх»), навколо якого – *тава, пълна с лешиници* («таця, повна лісових горішків») – зорі [4, с. 77].

Отже, болгарські назви садово-городніх рослин активно вживаються у народній творчості. Більшості досліджених найменувань притаманна антропоморфність, деякі назви рослин асоціюються з космічними об'єктами (небо, місяць, зорі тощо). Назви городніх рослин уживаються переважно в іронічних порівняннях (у прислів'ях та приказках), тоді як найменування

фруктових дерев активно функціонують і в народній любовній ліриці, слугуючи символами вроди.

Список літератури

1. 5000 избрани български пословици и поговорки. / Под ред. на М. Григоров, К. Кацаров. – София: Наука и изкуство, 1964. – 338 с.
2. Български народни песни. Събрани от братя Миладиновци Димитрия и Константина. / Под ред. на П. Динев. – София: Български писател, 1961. – 693 с.
3. Българско народно творчество. В 12 т. – София, 1962-1963.
4. Георгиева-Стойкова Ст. Български народни гатанки. / Ст. Георгиева-Стойкова. – София: БАН, 1961. – 231 с.
5. Даниленко Л. І. Національно-культурна семантика чеської фразеології / Л. І. Даниленко. – К.: [б. в.], 2000. – 176 с.
6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
7. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Нариси. / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 261 с.
8. Каблешкова Р. Культурните растения във вярванията, обичаите и народното творчество в Пловдивско / Р. Каблешкова // Растителният и животинският свят в традиционната култура на българите. Доклади от X-та Национална конференция на българските етнографи. Стара Загора, 2003 / Редколегия: Р. Попов, Св. Ракшиева, Цв. Бончева. – София: БАН – Етнографски институт с музей, 2003. – С. 190–197.
9. Левченко О. П. Фразеологічна символіка: лінгвокультурологічний аспект: Монографія. / О. П. Левченко. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2005. – 352 с.
10. Милчева М. Лозата, гроздето и виното в Библията / Растителният и животинският свят в традиционната култура на българите. Доклади от X-та Национална конференция на българските етнографи. Стара Загора, 2003 / Редколегия: Р. Попов, Св. Ракшиева, Цв. Бончева. – София: БАН – Етнографски институт с музей, 2003. – С. 64–82.
11. Мирошніченко І. М. Фразеосемантичне поле «працьовитість/неробство» в польській мові. / І. М. Мирошніченко. – К.: Наукова думка, 2014. – 247 с.
12. Норман Б. Ю. Болгарский язык в лингвострановедческом аспекте: курс лекций / Б. Ю. Норман. – Мн.: БГУ, 2005. – 131 с.

13. Савченко Л. В. Феномен етнокодів духовної культури у фразеології української мови: етимологічний та етнолінгвістичний аспекти / Л. В. Савченко. – Сімферополь: Доля, 2013. – 600 с.
14. Топоров В. Н. Заметки о растительном коде основного мифа // Балканский лингвистический сборник. – М.: Наука, 1976. – С. 196 – 207.
15. Фразеологичен речник на българския език / Под ред. на К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. – Т. 1-2. – София: БАН, 1974.

Наталія Осадча

Науково-дослідний інститут українознавства

ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ У ПЕРІОД 2010-2015 РР.

Питання мовного будівництва у кожній багатонаціональній державі завжди було і є предметом інтересу не лише вчених, державних діячів, а й пересічних громадян. Особливої актуальності воно набуває у період становлення та розвитку держави, адже мова поряд із національною ідеєю, традиціями, культурою мала б стати одним з інструментів побудови консолідованого українського суспільства. Світовий досвід показує, що мовний фактор є вирішальним у становленні національних держав, адже мова є найдієвішим консолідуючим чинником. Вагому роль мови в утворенні національних держав підтверджує й факт переважання в Європі країн, об'єднаних однією загальнонаціональною мовою.

Зосередимо свою увагу на визначенні та аналізі рівня комунікативної потужності мови (кількість сфер життя суспільства, які обслуговує кожна мова), психологічного аспекту білінгвізму, виявленні перспектив для розвитку української мови як державної в умовах білінгвізму.

В історії досліджень проблем білінгвізму можемо виділити два етапи. Перший, який припадає на 1930–70 рр. ХХ ст., характеризується безпосередньою увагою до теоретичних проблем двомовності. Перші спроби теоретичного осмислення двомовності з'являються лише у 1960–х роках, у

працях О. Ахманової, Ю. Авроріна, Л. Даурової, Ю. Дешерієва, Ю. Жлуктенка, В. Костомарова, І. Огієнка, Ю. Шевельова та ін. Паралельно з'являються фундаментальні праці з названої проблематики у зарубіжній лінгвістиці (це, зокрема, дослідження У. Вайнрайха, Е. Хаугена, А. Вайса).

Другий етап розвитку досліджень білінгвізму, що розпочався з другої половини 1980-х років, і триває дотепер, засвідчує особливу увагу дослідників до прикладних проблем. В українському мовознавстві яскравим прикладом таких досліджень є дослідження С. Єрмоленко, О. Кривицької, Л. Масенко, Л. Нагорної, А. Погрібного та ін. На цьому етапі вчені значну увагу приділяють соціолінгвістичним дослідженням із залученням великого мовного матеріалу.

Період формування теорії білінгвізму (1930 – 70 рр. ХХ ст.) відзначається наявністю двох відмінних парадигм досліджень, одна з яких, представлена у працях зарубіжних соціолінгвістів, більшою мірою спирається на функціональні аспекти, а друга, що розвивалася у радянському мовознавстві, спрямована переважно на соціальні (а також ідеологічні) чинники.

Традиційно виокремлюють кілька сфер використання мови, за якими вимірюється її комунікативна потужність, а саме: громадсько-політичне життя, мова освіти, сфера масової комунікації, художньої культури, науки і техніки, бізнесу, міжособистісного та міжетнічного спілкування, а також деякі інші.

Мова є найсуттєвішою і визначальною частиною людської особистості, чинником її поведінки, мислення та виокремлення себе з-поміж інших народів. Саме мова виступає однією з найважливіших ознак, за якими відбувається ідентифікація, ототожнення і самоототожнення людей, що належать до певних етнічних спільнот. Виступаючи соціокультурним феноменом, мова значною мірою сприяє формуванню загальнонаціональної ідентичності й організації спільної діяльності громадян [1, с. 96 – 108.].

Особливість мови серед інших соціокультурних ознак полягає в тому, що вона є найпростішим способом вираження ідентичності через окремий її різновид. Такий різновид ідентичності, як мовна ідентичність, дослідники почали виокремлювати нещодавно.

Після відновлення Україною незалежності ситуація зі становищем української мови мала б докорінно змінитися, але мовна політика здійснювалася більше на папері та була декларативною. У цьому контексті хочемо згадати законопроект «Ківалова-Колесніченка» «Про засади державної мовної політики» [2]. З позицій сьогодення очевидно, що прийняття в 2012 р. закону «Ківалова-Колесніченка» було лише частиною плану російських агресорів з розхитування ситуації в Україні, та одним з приводів введення російських військ у Крим з подальшою його анексією. Провідні політики публічно заявляли, що не будуть змінювати мовне законодавство.

В українському суспільстві існує проблема мовної нерівноправності, тобто нерівності умов, за яких в Україні функціонують українська та російська мови. Оскільки будь-якій мові, щоб повноцінно розвиватися, слід мати належну мовотворчу базу – достатньо чисельне середовище мовців і перевагу у функціонуванні у різних сферах суспільного життя. Натомість мовотворча база української мови вужча від російської.

Щоб виправити це, необхідно створити для обох мов рівні умови, тобто усунути перевагу, що надається сьогодні російській мові. Це означає законодавчо надати українській мові такі преференції, які би нейтралізували російську експансію.

Проаналізувавши комунікативну потужність української мови, можна зробити висновок, що для закріплення її не лише як формальної, офіційної мови, необхідно забезпечити умови для широкого функціонування передовсім у сферах масової культури, практики засобів масової інформації, художньому письменстві, оскільки саме ці галузі мають надзвичайно важливе значення для поширення та закріплення мовних норм.

В умовах національного відродження українська мова має стати вирішальним чинником збереження самобутності українського народу, виразником інтелектуального і духовного життя.

Список літератури

1. Грещук В. Мова як засіб національної консолідації // Збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції «Українська мова в освіті». – Івано-Франківськ, 2000. – С. 96 – 108.
2. Закон «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

Ольга Петренко

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЗВОРОТНИХ ДІЄСЛІВ У П'ЄСИ М. КУЛІША «НАРОДНИЙ МАЛАХІЙ»

Етимологію постфікса –ся традиційно пов'язують зі знахідним відмінком зворотного займенника *себе*, що почав зростатися з дієсловом ще в староукраїнську добу, оформлюючи нові значення відповідних дієслів.

У «Теоретичній морфології української мови» І. Вихованець та К. Городенська розглядають постфіксальні дієслова в складі родів дієслівної дії. У тексті п'єси М. Куліша «Народний Малахій» трапляються:

- часові дієслова, зокрема, починальний різновид: «*подерлися*» [314 // Тут і далі цит. за виданням: Куліш М. Вибрані твори, 2014]; тривало-обмежувальний: «*налякані протовпились*» [294]; кінцево-результативний: «*лікаря не докличешся, хоч тричі помирай*» [287];
- кількісні дієслова, зокрема, однократні: «*я скоро вернуся*» [306]; гранично-кількісні: «*як же я нагорювалася*» [317]; багатократні: «*розтривожився він*» [283]; розподільні: «*друзі твої посходились*» [285].

Результативний різновид зворотних дієслів є менш продуктивним.

В аналізованому творі можна виокремити такі семантичні групи постфіксальних дієслів:

1. власне зворотні, що виражають дію, поширену на себе: «*папочка розмурувався*» [280], «*перший ухопився за голову*» [294], «*помазуюся народним наркомом*» [312];
2. взаємно-зворотні, що позначають дії між кількома суб'єктами: «*як судився за півня з сусідкою*» [320], «*скупо поздоровкались*» [323], «*привіталася*» [277];
3. загально-зворотні, що позначають внутрішній безоб'єктний стан суб'єкта: «*похнюпилася канарка*» [275], «*у співах церковних кохалась*» [283], «*здивувались робітники*» [322];
4. непрямо-зворотні, що виражають дію, яку суб'єкт виконує в своїх інтересах: «*у дорогу склався*» [278], «*я в Єрусалим обрікалася*» [303];
5. дієслова активно-безоб'єктної дії: «*хіба так можна гратися*» [311];
6. дієслова якісно-характеризаційної дії: «*бо я вже знемігся без неї*» [310], «*курчата без води заливаються*» [322].

Аналіз мови п'єси засвідчив, що перші три семантичні групи зворотних дієслів є значно більш продуктивними.

Вартою уваги є реалізація категорії виду в постфіксальних дієсловах. Досить чисельною є група парно-видових дієслів: «*обернувся до сусід*» [282], «*це жисть моя розбилася*» [292], «*родинного стану я зрікся*» [313]. Зафіксовано чимало одновидових зворотних дієслів, зокрема, лише недоконаний вид мають такі: «*не боялася Бога*» [298], «*Аганія на все годилася*» [328]. Вони позначають тривалі, неграничні стани, не спрямовані на досягнення межі. Непарно-видові дієслова доконаного виду є переважно похідними з ускладненою будовою: «*очувся Малахій*» [312], «*хтось захвилювався*» [313], «*по східцях захиталися дві дівчини*» [329]. Досить уживаними є дієслова з суфіксом –ну, котрі в новітніх дослідженнях трактують як виразник однократності: «*Малахій усміхнувся*» [286], «*тенор так і кинувся*» [288].

Зворотні дієслова активно функціонують у формі наказового способу. Здебільшого це прості синтетичні дієслова на позначення другої особи однини

(«зоставайся з нами» [290], «не норовися» [310]) та другої особи множини («стямтєся» [278], «подивітьсє, якє варварство» [291]).

У традиційних граматиках одним зі способів творення форм пасивного стану вважають постфікс –ся (-сь), приєднаний до дієслів активного стану дійсного способу. Однак у новітніх дослідженнях цю думку спростовано, оскільки передавання значення за допомогою постфікса є творенням нової лексеми. Так, семантично віддаленими є дієслова лишати та лишатися («я тут не лишаюся» [301]), хвилювати та хвилюватися («сильно хвилююся я» [319]).

За новітніми поглядами, заперечення суто морфологічного характеру категорії стану ґрунтується на врахуванні системних відношень класів дієслів із семантикою дії та стану. Відтак сутність трансформації активного стану в пасивний полягає в зміні предиката дії на предикат результативного стану: «близько почувся санітарів голос» [318], «а мені млини чогось ввижаються» [331], «сонце зробилось чорним» [276].

Постфікс –ся (-сь) здебільшого вважають показником неперехідності дієслова. Прикладом неперехідних дієслів є такі, що позначають стан людини («засмутюся, зажурюся» [320]), стан предметів («хвіст його волочитьсє» [311]), звучання («знявся гомін» [294]). За класифікацією М. Жовтобрюха, виявлено також прямо-перехідні дієслова, здатні сполучатися з безпрійменниковим Зн. в. та Р. в. у заперечних конструкціях: «не боялася Бога» [298], «родинного стану я зрікся» [313]. Досить продуктивними є непрямо-перехідні зворотні дієслова: «не можу на вас дивитися» [320], «на хрест той похилишся» [278].

Автори «Українського правопису» вказують обидва постфікси –ся та –сь як нормативні [5, 112], вживані за законами милозвучності української мови. В аналізованій п'єсі подеколи порушено милозвучність у вживанні постфікса: «Знялася тривога. Зарухались всі» [285]. Фонетично невмотивована варіантність трапляється навіть у межах одного речення: «Ще як почалась ото революція, як почалась, як почалась...» [279], «через силу підвелась, привіталась» [277].

Загалом постфікси –ся та –сь вжито однаково часто, однак у ремарках –сь трапляється частіше, ніж –ся порівняно з мовою персонажів: «налагодивсь вже»

[290], «*підогнулись ноги*» [292], «*взялись частувати*» [330]. В інфінітивних формах більш уживаним є постфікс –ся: «*годі критися*» [277], «*дослухатися стали*» [281], «*хоче вдертися*» [323]. Постфікс –сь вжито рідше: «*почне позиватись*» [284], «*розгородитись пора*» [323].

Досить чисельну групу становлять зворотні дієслова, що виступають у ролі частини складеного дієслівного присудка в поєднанні з інфінітивом: «*не годиться закудикувати*» [278], «*говіти налагодився*» [278], «*мріяти боявся*» [287].

Безособові зворотні дієслова здебільшого позначають стан людини: «*оцюому ввижається*» [311], «*гадалося нам, що доживеш*» [289], «*уздрілось мені*» [290]. Продуктивним є вживання безособових постфіксальних дієслів на позначення необхідності, можливості дії: «*як годиться*» [277], «*не вдасться тобі це зробити*» [290]. В аналізованому творі зафіксовано також кілька канцеляристських форм на позначення безособовості: «*про що далі пишеться*» [305], «*як і де гулялося вам*» [309], а також поширене в російській мові вставне слово *значиться*: «*Так ти, значиться, йдеши*» [285].

Активним є процес творення дієприслівників від зворотних дієслів. Форми доконаного виду кількісно переважають: «*болісно усміхнувшись*» [290], «*скориставшись з вашого стану*» [299], «*отямившись, глянув*» [328]. Дієприслівників недоконаного виду виявлено менше: «*у хустки та фартухи сякаючись*» [278], «*у церкві молившись*» [288]. Показово, що при творенні дієприслівників значно продуктивнішим є постфікс –сь.

Серед розглянутих зворотних дієслів виявлено такі, що не вживаються без постфікса: «*мріяти боявся*» [287], «*Богом присягаюсь*» [288], «*дивився услід*» [292]. Зафіксовано також випадки надлишкового вживання постфікса в дієсловах, що не мають семантики зворотності: «*а як не послухається, то що тоді?*» [293], «*куди, питаюся*» [284].

Особливістю 3 ос. одн. зворотних дієслів є поява афікса –ть перед постфіксом: «*чудно дивиться, не рухається*» [282], «*панчохи на третій день рвуться*» [287], «*не послухається*» [293]. Зафіксовано випадки вживання

зворотних дієслів у формі 2 ос. одн. в значенні 1 ос. одн.: «*Бо до мертвого хоч порадитися підеш, на хрест той похилишся та й виплачеш горе, а як втече він, куди мені йти?*» [278], «*То ж щоранку дивишся – горщок на паркані*» [280]. Можливе вживання дієслова 3 ос. мн замість 3 ос. одн.: «*папоська вдома зосталися*» [281]; 2 ос. мн. може вживатися в значенні 2 ос. одн.: «*ви, Агапіє, зостаньтеся покищо тут*» [306], «*збирайтесь і ви, Агапіє*» [306], «*одчепіться*» [307]; трапляється вживання 2 ос. одн. замість 2 ос. мн.: «*Бережись там, гей*» [328].

Зі стилістичного погляду більшість розглянутих зворотних дієслів – загальноновживані. Однак деякі слова, вкладені в уста героїв п'єси «Народний Малахій», є стилістично маркованими. Зокрема, вживання суржика можна розглядати як засіб мовної характеристики персонажа: «*а ти ще держишся*» [282], «*згодом все це виясниться*» [306], «*не гарячіться*» [323]. Зафіксовано кілька старослов'янзмів, вжитих з метою стилізації: «*Спокійно! До ВеЦеКа, до РеНеКа возноситься*» [288], «*Достойно і праведно єсть поклонятися Отцу і Сину і Святому Духу*» [290]. Подекуди трапляються діалектні дієслівні форми на зразок «*засмутюся*» [320], властиві для південно-східного наріччя.

Отже, розглянуто особливості функціонування зворотних дієслів на матеріалі п'єси М. Куліша «Народний Малахій». Взято до уваги традиційний та новітній погляди на цю проблему. Розглянуто основні семантичні різновиди постфіксальних дієслів; проаналізовано головні риси реалізації категорій стану, виду, способу, перехідності/неперехідності. Окрім того, простежено особливості вживання інфінітива та особових форм зворотних дієслів, а також творення від них дієприслівників.

Список літератури

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. — 398 с.
2. Куліш М. Вибрані твори / Микола Куліш. – К. : Смолоскип, 2014. – 968 с. (Серія «Розстріляне Відродження»).
3. Лаврінець О. Пасивні конструкції з дієсловами на -ся в сучасній українській науковій мові : питання нормативності / Лаврінець О. Я. // Наукові записки Ніжинського

державного університету ім. М. Гоголя. Серія : Філологічні науки. – Ніжин : [НДУ], 2013. – Кн. 2. – С. 90-97.

4. Русанівський В. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.

Алена Пятрушка

Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт

ЗВАРОТАК ЯК ПАКАЗЧЫК МАЎЛЕНЧЫХ СТАСУНКАЎ ПАМІЖ АСОБАМІ

Навучанне беларускай мове заснавана на спалучэнні сістэмна-функцыянальнага, камунікатыўна-дзеяснага і лінгвакультуралагічнага падыходаў. Традыцыйнымі ў лінгваметодыцы з'яўляюцца сістэмна-функцыянальны і камунікатыўна-дзеясны падыходы. Першы забяспечвае засваенне сістэмы моўных адзінак рознага ўзроўню, норм літаратурнай мовы. Другі спрыяе фарміраванню камунікатыўнай культуры, авалоданню разнастайнымі відамі маўленчай дзейнасці.

У даследаваннях, прысвечаных узаемадзеянню мовы і культуры, мову часта называюць люстэркам культуры. Гэта тлумачыцца тым, што ў мове адлюстраваны навакольны свет, а культура – яго неад'емная частка. Разам з тым мова выступае як складнік культуры, прычым такі, без якога немагчыма ўся яе «сума». На гэты факт, у прыватнасці, звярнуў увагу выдатны рускі вучоны Р. Вінакур: ён разглядаў канкрэтную мову як «адзін з прадуктаў духоўнай творчасці пэўнага культурна-гістарычнага калектыву» [1, с. 211] і адводзіў ёй галоўнае месца ў шэрагу кампанентаў, што складаюць структуру нацыянальнай культуры (пісьменства, навука, мастацтва, дзяржава, права, мараль), паколькі мова з'яўляецца ўмовай любога культурнага ўтварэння. Таму, вывучаючы мову, чалавек, «хоча ён гэтага ці не, абавязкова становіцца даследчыкам той культуры, да прадуктаў якой належыць выбраная ім мова» [1, с. 211].

Выкладаючы мову, з камедый А. Макаёнка можна выкарыстаць звароты да асоб, якія паказваюць на маўленчы этыкет беларускага народа. Звернем увагу на некаторыя з іх.

Сярод усёй разнастайнасці звароткаў можна вылучыць некалькі тэматычных груп: 1) Звароты да жанчыны; 2) Звароты да мужчыны; 3) Звароты да дзяцей; 4) Звароты да пораў года; 5) Звароты да з'яў прыроды; 6) Звароты да роднага краю; 7) Звароты да зямлі, лугоў, палёў; 8) Звароты да прадметаў нежывой прыроды; 9) Звароты да жывых істот; 10) Звароты да хаты і яе абсталявання.

Мы разгледзім толькі тыя звароткі, якія ўжываюцца пры звароце да жанчыны. У гэтай групе можна выдзеліць некалькі падгруп:

- а) звароткі па ступені роднасці: - жонка; дачка; маці, сястра; унучка; бабуля;
- б) звароткі з улікам узроставых прыкмет;
- в) звароткі, выражаныя ўласнымі імёнамі;
- г) звароткамі выступаюць назвы асоб па роду дзейнасці.

Разгледзім **першую падгрупу**. Яна складаецца з трох падтыпаў. Першы – зварот да жонкі: С т а р ы (*жонцы*). Чула, **маці**? Чэ-эсна! [2, с. 172]; С т а р ы. Во – чула? **Старая**! Чула, пытаю?! Во! Ну, сыноч, а яшчэ дзе ты быў? У Парых не лётаў? Вакол Еўропы васьмёрак не рабіў? [2, с. 172].

Другі падтып – звароты да дачкі: М а м а. Ты чаму вучыш? Не! Гэтак далей нельга. Ён хоча, каб сын вырас гангстэрам. Не, я не дапушчу! Я не дам! Усё! Разрыў! **Дачушка**! Ты чула, чаму вучыць бацька сына? [3, с. 264]; М а м а. Вось іменна — не тое і не так. **Дочка**! Забяры яго! [2, с. 276].

Трэці падтып – зварот да маці: Д а ч к а. **Мама**, Бога баяцца не трэба. Трэба баяцца пракурора [2, с. 166];

Чацвёртая падгрупа – зварот да сястры: С ы н. Не шыпі! Ты яшчэ мне не жонка! (*Ставіць ляльку на ногі.*) Во ты якая! **Сястра**! Агляніся ў гневе! (*Разглядае ляльку.*) Як жа вас завуць, мілэдзі? Эсфір? **Сястрычка**! Між іншым, усіх жанчын надуваюць. І хто іх толькі не надувае. Дома — дзеці і муж. На

службе — падначаленыя. Настаўніц — вучні. Прадаўшчыц — пакупнікі. А ты хто? Што ўсміхаешся? Табе весела? Дурната! [3, с. 275];

Пятая падгрупа – зварот да ўнучкі: Арына Радзівонаўна. **Унучка! Родная мая!** Ты ж не таіся. Не трэба. Ад мяне не ўтоіш. Ён ёсць! [2, с. 177].

Шостая падгрупа – зварот да бабулі: Верачка. Вот і я. **Бабуся!** Ну, як ты тут? Зараз памераем ціск. А потым укольчык. Добрай раніцы, **бабуся!** (*Цалуе бабуся ў шчочку.*) Салют, **Маня!** [1, с. 174]; М і л і ц ы я н е р. Шукаю, **бабушка,** шукаю. У вашай кватэры апроч вас, **бабушка,** яшчэ хто-небудзь ёсць? [2, с. 169].

Другая падгрупа прадстаўлена звароткамі да жанчын з улікам узроставых прыкмет: Т а т а. **Дзяўчынка** мая! Пачакай. Будзе і табе. Самае прыемнае, дачушка, не сам падарунак, а чаканне падарунка, надзея, што ты яго атрымаеш. Чакаць падарунак — вось гэта і ёсць шчасце. А калі бог захоча цяжка пакараць чалавека, ён задавальняе ўсе яго пажаданні. Так што, дзяўчынка мая, чакай, спадзявайся, і ты будзеш шчаслівай. Я не хачу цябе караць [3, с. 277]; С ы н. Ну, чаго ты надзьмулася! **Старэнькая! Бабуська!** (*Разгортвае скрутак.*) [3, с. 284].

Трэцяя падгрупа, дзе звароткамі выступаюць назвы асоб па роду дзейнасці. Гэта падгрупа нешматлікая, прадстаўлена ўсяго адным прыкладам: Г л у з д а к о ў (*злосна*). Не балерына! Не чэмпіёнка! **Цялятніца! Свінарка! Даярка!** Думай, табе сказана! [3, с. 238]; У х в а т а ў (*выглянуў у акно*). **Гаспадыня!** Шафёр «эмку» падагнаў [2, с. 243].

Чацвёртая, і апошняя, **падгрупа** ў першай групе (звароты да жанчыны) утрымлівае ў сабе звароткі, выражаныя ўласнымі імёнамі. Гэта дастаткова шматлікая падгрупа: Тамара Паўлаўна. Ах, так? **Арына Радзівонаўна,** я паеду, а вы не перажывайце. Я буду помніць аб вашай просьбе. Будзьце здаровенькі, усяго добрага. Верачка! Усяго добрага! [2, с. 203]; М а н я. Ну, я пабегла. Дачка адна. Мусіць, прачнулася ўжо. **Верачка!** Перадаю табе бабуся з рук у рукі свежанькую, вясёленькую і спраўненькую: нідзе не гурочка, не буркоча [2, с. 174]; Прокусаў. **Эх, Тамара Паўлаўна, Тамара Паўлаўна!** Абысці закон я не магу і не прывучаны. А калі што, то... Нават бог не роўна дзеліць А мы – не богі [2, с. 200]; С а м а с е е ў. Табе, **Аксіння,** толькі ў адзеле

кадраў працаваць. Міністэрская ў цябе галава! [3, с. 148]; Р а м а н. Табе веру, ды яму не давяраю, **Ксеня!** Калі я ўжо дачакаюся? [3, с. 158] і інш.

Варта адзначыць, што пры звароце да асоб жаночага полу не ўжываўся назоўнік жанчына. Такі зварот лічыўся зневажальным.

Сустрэкаюцца як няпоўныя неафіцыйныя імёны, так і поўныя афіцыйныя, якія выконваюць не толькі намінатыўную функцыю, але і экспрэсіўна-эмацыянальную. Таксама выкарыстоўваюцца як развітыя, так і неразвітыя звароткі.

Такім чынам, зваротак можа выступаць як сродак пазнання моўнага этыкету беларускага народа.

Спіс крыніц

1. *Винокур, Г. О.* О задачах истории языка / Г. О. Винокур // Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – с. 207-226.
2. *Макаёнак А.* Збор твораў. У 5 т. т. 2: П'есы /Уклад. і камент. С. С. Лаўшука. – Мн.: Маст. літ., 1987. – 367 с., 4 л. іл.
3. *Макаёнак А.* Выбачайце, калі ласка: П'есы: Для сярэд. і ст. шк. Узросту/Маст. А. Васільеў. – Мн.: Юнацтва, 1991. – 221 с., партр.: іл. – (Шк. б-ка).

Марина Сніжинська

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

ЛЕКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ «ВОРОШИЛОВГРАД»

С. ЖАДАНА

Сергій Жадан є одним із найбільш читаних сучасних письменників, індивідуальний стиль якога впливає на стиль молодших від нього митців. У прозовому доробку автора увагу науковців привертає, насамперед, його роман «Депеш Мод» (2004), але роман «Ворошиловград» (2010) репрезентує Сергія Жадана як більш зрілого письменника із яскравим індивідуальним стилем і потребує дослідження. У цій роботі ми розглянемо особливості лексичного рівня

роману «Ворошиловград» як основного рівня, на якому проявляється авторський стиль письменника.

Показовим для визначення ідіостилю письменника є співвідношення нейтральної лексики та стилістично забарвленої. Текст роману Жадана переповнений розмовно-просторічними елементами та сленгом. На відміну від просторіч, сленг активно побутує в освічених колах населення. У романі цей прошарок репрезентує головний герой Герман та його співробітники брати Льолік і Болік. У їхньому мовленні трапляються такі розмовно-просторічні лексеми та фраземи: *дружище, брателло, перекур, хамити*. У тексті є широка варіативність просторічних слів на позначення «мобільного телефону»: *мобілка, мобільник, труба, мобло, мобіла*. Вона може бути зумовлена високою частотністю вживання цієї лексеми як важливого засобу комунікації як у реальному мовленні, так і в романі, що пов'язано із загальною проблематикою «Ворошиловграду».

Велика кількість жаргонізмів у романі пояснюється специфікою мовлення зображуваного автором суспільного прошарку: герої працюють на автозаправній станції. Виникнення жаргону має своєрідну психологічну основу, яка полягає у прагненні індивідів до самоствердження, вираження свого ставлення до співрозмовника чи предмету обговорення. Жаргонізми *шняга, шабашити, увалювати, косяк* (у значеннях «помилка» та «самокрутка») виконують у тексті емоційно-експресивну функцію, увиразнюючи мовлення персонажів, та сприяють більшій реалістичності оповіді.

У тексті трапляється багато зразків обценної лексики. Л.Ставицька вважає, що її не треба вносити до розряду вульгаризмів: «Попри прозору семантику, це слово (*обценність*) взагалі ігнорують автори лінгвістичних довідкових видань, розглядаючи відповідну лексику в розділі «вульгаризм», що викликає небажану термінологічну дифузю, не кажучи вже про хаос у термінологічній мікросхемі «*лайка – інвектива – обценна лексика – мат*» [2; с. 16,17]. За Л.Ставицькою, обценність – це вживання мови, яку вважають відразливою, непристойною. Це поняття охоплює як вербальні форми

вияву, так і невербальні. У «Ворошиловграді» можна побачити, наприклад, такі обценізви: *не вийобуйся, нахуй нада, заїбався, ах ти ж йоб* та ін.

У зв'язку з тим, що обценна лексика довгий час була табуїрована спочатку церквою, а потім радянською ідеологією, ставлення широкого загалу до мату в літературі до сьогодні є неоднозначним.

Про яку б сферу життя не йшлося у «Ворошиловграді», автор послуговується властивими кожній із них професіоналізмами – словами або висловами, притаманними мові певної професійної групи. Зазвичай він це робить для більш точного зображення дійсності, а в деяких випадках – для надання комічного ефекту: *«Я уявив собі, як відважні пілоти, аси сільської авіації, повертаючись із небезпечних рейсів над неосяжним кукурудзяним океаном, залітали сюди, в тиху й затишну гавань, де на них чекали вірні механіки, мудрі диспетчери й теплий компот»* [1, с.137].

У творі є професіоналізми, пов'язані з:

- авіацією (*злітна смуга, аеродром, пілоти, аси, механіки, диспетчери, авіатори, авіап перевезення*);
- футболом (*технічна поразка, арбітр, рефері, штрафний*);
- залізничною галуззю (*депо, будка диспетчера*).

Особливої уваги заслуговують імена персонажів роману, хоча краще їх назвати *«поганялами»*, як висловлюється автор у творі. Ці імена є емоційно-забарвленими. Більшість із них утворена за зразком російської мови. Це можна пояснити географічним розташуванням місця зображуваних подій – десь між русифікованими Харковом та Луганськом (хоча точного топографічного маркера у творі немає). Імена вказують на те, що герої (особливо це стосується членів «футбольної команди») належать до нижчих прошарків населення, а також на репутацію, яку кожен із них заробив у бандитських колах.

Цікавим персонажем є *Ольга*. Лише дідусь у творі називає її *Олею*, для всіх інших вона залишається *Ольгою* – сильною, незалежною, жінкою, що органічно влилася в чоловічий соціум, що і підкреслюється вживанням повної форми імені.

До героїв твору звертаються на ім'я й по батькові у таких випадках:

- герой – поважна людина похилого віку: *Гнат Юрійович*;
- герой користується авторитетом у своїх підлеглих: *Марлен Владленович*;
- для надання справі офіційного тону: звертання «*Германе Сергійовичу*» під час першої розмови з Ніколаїчем.

Власне, *Ніколай Ніколаїч* становить виняток – офіційне звертання до нього створює комічний ефект.

Власні назви у тексті вжито досить специфічно. Автор вдається до таких прийомів:

- транслітерації відомих іноземних марок, брендів: «*Айрон Мейден*», «*Манчестер Юнайтед*», запальничка *зіппо*, *сіменс*, *соні еріксон*, *косс*, *нокія ей-сі-ді-сі*, *раммитайни*, *Дольче й Габана*;
- буквенно-звукова абрєвіатура: на *уазах*, на капотах *зілів*, *петєу*,
- написання власних назв (у цьому разі марок радянських автомобілів) з малої літери і без лапок: на стару *україну*, *копійка*, *волга*.

Одним із головних художніх засобів твору є протиставлення. Воно проявляється на лексичному рівні через антонімічні пари, де антоніми часто є контекстуальними (*іконки й пентаграми*; *вівчарки й вівці*; *міцний чай і легкий алкоголь*). Коли антонімічні пари переходять у словосполучення, утворюється оксюморон, наприклад, *безтурботна небезпека* або *солодка душогубка*, де протиставлення є імпліцитним.

Крім антонімічних пар, напряду протиставляються темні та світлі кольори. Це можна побачити мало не в кожному описі природи або зовнішності людини: «*Вона носила цю сукню, таку чорну, що шкіра її видавалася блідою навіть на тлі білосніжного халата*» [1, с. 152].

Слів на позначення *темного* у тексті більше – 319, натомість на позначення *світлого* – 265. Але *чорний* часто протиставляється кольоровому. Для точного словесного відтворення кольорів Сергій Жадан використав у тексті так складні прикметники на позначення відтінків кольору або поєднання кольорів: *глиняно-*

салатовий, темно-синій, жовто-зелений, біло-блакитний, чорно-червоний, червоно-темний, рожево-коричневий, синьо-рожевий.

У доповіді було досліджено лексичний рівень роману «Ворошиловград», у якому ідіостиль С. Жадана проявляється у вживанні великої кількості розмовно-просторічних слів, жаргонізмів та обценної лексики та наскрізному протиставленні темного та світлого чере, що пояснюється вибр антонімічні пари та оксюмори.

Дослідження ідіостилю Сергія Жадана показало його внесок як автора у розвиток сучасної української літературної мови та проявило увесь спектр мовних виражально-зображальних засобів, якими він послуговується для творення реалістичної і водночас метафоричної картини художньої дійсності.

Список літератури

1. Жадан С. Ворошиловград : роман / Сергій Жадан. – Х. : Фоліо, 2010. – 441 с.
2. Ставицька Л. О. Українська мова без табу : словник нецензурної лексики та її відповідників : обценізви, евфемізви, сексуалізви / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 454 с.

Юлія Старишко

Український мовно-інформаційний фонд

Національної академії наук України

ТЕХНОЛОГІЯ ОБРОБКИ ТЕКСТУ НА РІВНІ ГРАФЕМ

Співробітниками Українського мовно-інформаційного фонду Національної академії наук України (УМІФ НАН України) розробляється система природномовного аналізу корпусного типу [4]. Ця система одночасно є платформою нового типу, що відповідає наступним принципам:

- мультиформатність;
- орієнтованість на віртуалізацію;
- використання Grid-технологій;

- використання методів машинного навчання;
- кросплатформність;
- сервісорієнтованість;
- більш повне завантаження апаратних потужностей;
- гнучкість розподілу ресурсів;
- орієнтованість на сучасні запам'ятовуючі пристрої постійного зберігання;
- розширення можливостей пошуку (наприклад, фасетний пошук, пошук із символом «*»), обробка пошукового запиту з неточністю);
- новітні методи та підходи до створення структур зберігання даних, алгоритмів оперування масивами в пам'яті, індексування, сортування та об'єднання масивів текстових даних тощо.

Обробка тексту на рівні графем – початковий етап обробки тексту, у процесі якого визначаються такі елементи графематичної структури (слова, пунктуаційні знаки, числові комплекси та ін. Виділяють такі основні функції графематичного аналізу: розбиття тексту на графеми, визначення меж речень, розпізнання слів і службових графем (наприклад, пунктуаційних знаків), розпізнавання прізвищ, власних назв, абревіатур та скорочень тощо) [6, с. 69].

З метою розробки технології аналізу тексту на рівні графем здійснено дослідження наявних на сьогоднішній день теоретичних і практичних підходів. Найбільш значущими у цій галузі є напрацювання науково-дослідницької групи проекту ООО «ЭР СИ О» [5] (А. Ермаков, В. Плешко); АОТ [2] (А. Сокірко, С. Толдова, Н. Кецагіс, І. Зданська й інші); ДІАЛІНГ (А. Сокірко, І. Ножов, Б. Кобріцов, М. Рубінштейн, Г. Дурново, О. Шалімов та ін.); системи ФРАП [3]; напрацювання Консонціуму Юнікод [1] (Unicode Standard Annex #29: Unicode Text Segmentation). Основою технології аналізу на рівні графем є напрацювання співробітників УМІФ та правила сегментації графем за граничними символами з вищезгаданого стандарту Юнікод.

Здійснений нами аналіз праць провідних дослідників у галузі автоматичної обробки тексту дозволяє зробити висновок, що використання методу так званих

словників графематичних неоднозначностей із застосуванням правил сегментації тексту є найбільш оптимальним при графематичному аналізі. Виділяємо такі словники: Словник прізвищ, Словник службових слів в іншомовних особових назвах (напр.: *ван, да, де, ді, дю, дер, ед, ель, ла, ле, фон, пор.* Людвіг *ван* Бетховен, *де ла* Куева, *фон дер* Гольц; скорочена частка *д* та ірландська частка *о* пишуться з власними іменами через апостроф: *Д'Аламбер, Д'Артаньян, Д'Обіньє*; частки *Ван-, Мак-, Сан-, Сен-*, які передують прізвищам і, разом із тим, становлять їх невід'ємну частину: *Ван-Дейк, Мак-Магон, Мак-Клор, Сан-Мартін, Сен-Сімон*); Словник графічних скорочень (*с.-г.* — сільськогосподарський; *півд.-зах.* — південно-західний); Словник скорочень (*р.* — річка або рік, *ст.* — століття) та ін.). Зазначений перелік, безумовно, збільшиться в процесів створення.

Як приклад наведемо правила занесення претендентів до Словника прізвищ:

- а) якщо крапка стоїть після великої літери або велика літера і крапка, велика літера і крапка), а наступні графеми — велика та мала літери (наприклад, *Т. Г. Шевченко*);
- б) якщо перше слово з *п* графем (але не менше однієї), а наступні графеми — велика літера з крапкою (або: велика літера і крапка, велика літера і крапка) (наприклад, *Шевченко Т. Г.*).

Ці комплекси є претендентами до вищезазначеного словника. Претендентами, оскільки це правило не може охоплювати всі випадки. Наприклад: «Додаток А. Додаток А. Відомості про авторів винаходу» — відповідно до описаного вище правила *Додаток А* стане претендентом до словника прізвищ. Тому необхідним є створення та підключення до системи словника прізвищ, що значно полегшить верифікацію одержаних, відповідно до описаного правила, претендентів на внесення до Словника прізвищ.

Розроблена нами технологія виокремлення графематичних неоднозначностей та створення на їх основі відповідних словників є необхідною процедурою, що має передувати предморфологічному аналізу.

Список літератури

1. Unicode Standard Annex #29: Unicode Text Segmentation [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.unicode.org/reports/tr29/>. — Назва з екрана.
2. Автоматична обробка тексту [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://aot.ru/>. — Назва з екрана.
3. Леонтьева Н.Н., Система французско-русского автоматического перевода (ФРАП): лингвистические решения, состав, реализация: Сб. науч. трудов / Моск. пед. ин-т иностр. языков. — 1986 [на обл.: 1987]. — Вып. 271 МП и ПЛ [Вып. 21]. — С. 6—25
4. Надутенко М. В. Віртуалізовані лексикографічні системи та їх застосування у прикладній лінгвістиці [Текст]: дис. канд. техн. наук : 10.02.21 / Надутенко Максим Вікторович ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. — Київ, 2016. — 284 с. : рис.
5. Проект ООО «ЭР СИ О» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rco.ru/?page_id=4416. — Назва з екрана.
6. Седунов А. А. Модель графематического анализа в системе обработки естественного языка // Вестник Воронежского государственного университета. — 2007. — № 2. — С. 69—66
7. Широков В.А. та ін. Корпусна лінгвістика /В.А. Широков, О.В. Бугаков, Т.О. Грязнухіна, О.М. Костишин, М.Ю. Кригін; НАН України, Укр. мов.-інформ. фонд. — К.: Довіра, 2005. — 472 с.

Ксенія Тараненко

Університет митної справи та фінансів

ФУНКЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТОНІМІВ У КОМУНІКАЦІЇ

Пріоритетною тенденцією розвитку мовознавства ХХІ ст. є вивчення одиниць, що закріпилися в мові, однак повною мірою реалізуються лише в мовленні, перебуваючи в постійній залежності від особистості мовця. Усе частіше мовознавці звертаються до вивчення прагматичних особливостей мовних одиниць, оскільки їхні значення в лінгвальній системі та в процесі комунікації істотно відрізняються. Через це спостерігається певне зміщення

акцентів і у вивченні антонімії – від загальномовного плану до конкретно-мовленнєвого її втілення, у зв'язку із чим вивчається прагматичний, прихований, функційний потенціал антонімів української мови.

Антоніми, як і будь-які мовні одиниці, характеризують не лише реальне відбиття дійсності, а й приховують у своєму значенні потенційний аспект, за допомогою якого реалізується здатність одиниці мови виконувати певне призначення. Спілкувальники у процесі комунікації вживають антоніми не лише з метою передачі фактичної інформації, а й з метою впливу на розум та почуття один одного. Завдяки вказаним особливостям семантичної структури та можливим способам комбінування з іншими мовними одиницями в потоці мовлення, антоніми допомагають мовцю в найефективніший спосіб вплинути на адресата завдяки комунікативним та особистісним смислам [4]. Отже, визначаємо здатність антонімів здійснювати цілеспрямований вплив на адресата інформації як прагматичний потенціал (прагматику) антонімії.

Прагматичний потенціал антонімів можна інтерпретувати як “звернутий” функційний потенціал, що охоплює первинні та другорядні функції. Первинною функцією є вплив на інтерпретацію повідомлення адресатом інформації, як другорядні функції виділяємо такі:

1. Функція привертання уваги адресата: антоніми водночас є широковживаними та стилістично виразними, насиченими очевидною емоційністю, що й має привертати увагу адресата до основної інформації висловлення: *Сердечні пристрасті якось оминали наше з Василем тривання. Він був (Царство йому Небесне) у міру палкий, у міру стриманий* [2, с. 63]. Використана антонімічна пара *палкий – стриманий* дає виразнішу характеристику особи, привертає увагу адресата до збалансованості суперечностей, ніж уживання одиничного прикметника *помірний*.

2. Функція акцентуації комунікативно значущих елементів висловлення, що тісно пов'язана з функцією привертання уваги адресата, оскільки виділяються найбільш значущі, істотні характеристики, які в образній формі має отримати адресат: *Ти прибуваєш, як неочікувана повинь, – і тягнеш у чорні*

глибини, у коловороти, в западини – і я чую, що пропадаю в них, наче **біла** камінна солотвинська сіль [2, с. 4]. Антоніми *чорні – біла* підкреслюють та увиразнюють використану в реченні образну опозицію.

3. Функція компресії інформації: антоніми у складі фразеологічних одиниць можуть бути взірцем мовної економії, часто сприяють компресії інформації, що в мовленнєвій діяльності може бути виражена алегорично. Наприклад: *Про страх божий, який людина повинна відчувати, так би мовити, денно і поноч?* [3, с. 62] або *То був якийсь красунчик, ні **те** ні **се*** [1, с. 409]. Об'єктивно наявні та соціально закріплені значення антонімів у складі фразеологізмів очевидні, що дає змогу використовувати їх як сигнали комунікативного смислу.

Досліджуваний матеріал дає змогу зробити висновок, що антоніми є одним з дієвих засобів здійснення прагматичної спрямованості висловлення. Їхнє використання дозволяє підвищити ефективність донесення адекватної інформації від адресанта до адресата й відповідно забезпечити очікуване трактування інформації. Залежно від комунікативних завдань вони можуть виконувати різні прагматичні функції, що спираються на основні семантичні процеси.

Список літератури

1. Костенко Ліна. Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011 – 416 с.
2. Матіос М. Чотири пори життя / Марія Матіос. – Львів : “Піраміда”. – 2009. – 293 с.
3. Сняданко Н. Гербарій коханців / Наталка Сняданко; передм. Ю. Іздрика. – Харків: Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”, 2011. – 272 с.
4. Тараненко К. В. Прагматичний вплив на адресата засобами антонімічної системи української мови / К. В. Тараненко // Український смисл : наук. зб. за ред. проф. І. С. Попової. – Д. : Ліра, 2014. – С. 93–110.

Оксана Тепла, Уляна Бабич

*Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

ГЕШТАЛЬТ ЯК КОГНІТИВНИЙ ФЕНОМЕН

Актуальність дослідження зумовлена тим, що гештальт «ще не отримав ні в лінгвістиці, ні в інших науках ... не тільки загально визнаної дефініції, але й взагалі не досліджений як інструмент концептуального апарату. Водночас є всі підстави вважати, що ця сутність усвідомлюється як така носіями мови, коли вони використовують образно мотивовані найменування» [3].

На межі ХХ-ХХІ століть, зважаючи на посилений інтерес до когнітивних аспектів діяльності людини, принципи гештальт-теорії поширилися на такі сфери людської діяльності, як маркетинг, менеджмент, консалтинг, організація бізнесу, політика, наука, мистецтво тощо.

Мета роботи – проаналізувати особливості лінгвістичного гештальту, визначити характеристики означеного феномену.

Термін «гештальт» когнітивна лінгвістика запозичила із нейропсихології. Одним із перших розглянув це життєве явище в науковому контексті, застосувавши його для аналізу культурологічної реальності, В. Гете. Пізніше він вивчав гештальт як аналітичний інструмент, необхідний для розуміння розвитку і сутності всіх природних тіл і явищ. Подальшого розвитку означене поняття набуло в працях німецьких учених М. Вертгеймера (Wertheimer) (1880 – 1944), В. Келера (Köhler) (1887 – 1967) і К. Коффки (1886 – 1941).

У лінгвістику поняття гештальту ввів Дж. Лакофф (праця «Лінгвістичні гештальти»). У цьому дослідженні вчений виділив базові принципи опису гештальтних структур, вважаючи, що думки, сприйняття, емоції, процеси пізнання, моторна діяльність і мова організовані з допомогою одних і тих же структур – гештальтів [4].

Термін «гештальт» в когнітивній лінгвістиці почали використовувати, аналізуючи мовний матеріал, для позначення однієї із властивостей

досліджуваного лінгвістичного явища, називаючи її гештальтною властивістю (Дж. Лакофф, О. Кубрякова, М. Болдирєва, А. Безпаленко).

I. Новосельцева розробила методику дослідження процесуального лінгвального гештальту, що складається з п'яти етапів: 1) визначення складових об'єктів гештальту, 2) частковий концептуальний аналіз концептів-складників (опис їх номінативних полів), 3) фреймове моделювання, 4) визначення типових пропозиційних зв'язків гештальту (метод безпосередніх складників та ланцюжковий аналіз), 5) виокремлення на їх основі синтаксичних концептів [2].

Дж. Лакофф, основоположник лінгвістичної гештальт-теорії, характеризує гештальти як «особливі глибинні змістовні одиниці мови, що лежать в основі сприйняття дійсності і пізнавальних процесів і, отже, когнітивної картини світу» [1]. Пізніше у співавторстві з М. Джонсоном Дж. Лакофф формулює узагальнене означення: гештальти – це категорії, що їх люди використовують для того, щоб розуміти світ і діяти в ньому. З їх допомогою ми осмислено категоризуємо речі і життєві ситуації, з якими стикаємося. Крім того, Дж. Лакофф детально описав ознаки гештальту. Наведемо головні з них:

1. Гештальти є одночасно цілісними і аналізованими. Вони складаються з двох частин, але не зводяться до сукупності цих частин.
2. Частини гештальту пов'язані внутрішніми відношеннями, що поділяються на декілька типів. Спосіб співвідношення частин у межах гештальту входить до змісту самого гештальту.
3. Гештальт може бути пов'язаний зовнішніми відношеннями з іншими гештальтами. Він може становити частину іншого гештальту або проектуватися на інший гештальт. Результатом проектування буде «наслідування» частинами другого гештальту властивостей і відношень першого.
4. Гештальти можуть бути частково подібними між собою, ступінь подібності залежить від ступеня близькості зв'язку між ними.
5. Гештальт, що є частиною іншого гештальту, може набувати нових властивостей.

6. Процеси самі по собі можна розглядати як гештальти.

7. Аналізуючи гештальти, не висувають вимоги необхідності поділу аналізованої сутності на елементарні частини. Аналіз, що його здійснює людина, обмежений можливостями, намірами і поглядами людини.

8. Гештальти можуть перетинатися. Гештальт часто належать до змішаного типу. Це означає, що властивості гештальтів неоднорідні.

Вищезазначене дає змогу дійти висновку, що у когнітивній лінгвістиці немає загальноприйнятого розуміння поняття гештальту. Дослідники наводять авторські дефініції, що ґрунтуються на фундаментальних працях, зокрема роботі Дж. Лакоффа «Лінгвістичні гештальти». Аналіз літератури засвідчив, що детально висвітлено характеристики та ознаки гештальту, проте структура, склад і базові компоненти означеної когнітивної одиниці залишаються малодослідженими.

Список літератури

1. Лакофф Дж. Лингвистические гештальты / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – 1981.– № 10. – С. 357-358.
2. Новосельцева І. Алгоритм дослідження лінгвального гештальту [Електронний ресурс] / І. Новосельцева. – Режим доступу: http://philology.knu.ua/files/library/movni_i_konceptualni/50-2/22.pdf
3. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. — 141 с.
4. Lakoff G. Women, fire, and dangerous things: What categories reveal about the mind / G. Lakoff. – Chicago; L.: U. of Chicago, 1987. – 614 p.

Наталія Філатова

Науково-дослідний інститут українознавства

ЛІНГВАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПОВІДОМЛЕНЬ КОМУНІКАНТІВ В ІНТЕРНЕТ-ПРОСТОРИ (НА ПРИКЛАДІ ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА)

Нові інформаційні технології спричинили до появи нових форм комунікації, а саме комунікації в інтернет-просторі, що істотно впливає не лише на свідомість людини, а й на зміну її світоглядних пріоритетів.

Виникнення Інтернету започаткувало нову форму електронних засобів масової комунікації, які поєднують інформацію різних знакових систем, матеріалізуючи її у вигляді гіпертексту, що становить значний інтерес для лінгвістичних досліджень [1].

Для лінгвістів Інтернет – це особливе комунікативне середовище, особливе місце реалізації мови, яке раніше не існувало, таке інформаційно-комунікативне середовище, у якому успішно співіснують усний і письмовий варіанти мови з різною жанрово-стилістичною спрямованістю. Можливості мовного впливу повідомлень, переданих через Інтернет, випливають з їхніх властивостей – доступності (читач за бажанням може відкрити сайт у будь-який час доби), глобалізованості (перетинають безперешкодно будь-які державні кордони), інтерактивності (двобічний зв'язок між комунікатором і реципієнтом, що в будь-який момент стає комунікатором) [2].

Для того, щоб комуніканту висловити свою думку, погляд, ставлення до тієї чи іншої особистості, – все це вимагає відповідних лексичних, граматичних і синтаксичних мовних засобів. Результати мовного аналізу текстів повідомлень в інтернет-комунікації щодо постаті Т. Шевченка здебільшого традиційні для мови інтернет-комунікації:

1. Використання великих літер для речення, фрази, слова з метою логічної акцентуації («**ТАРАС ШЕВЧЕНКО - НАЙВЕЛИЧНІШИЙ УКРАЇНЕЦЬ**²; Гідними наслідування є тільки ті хто вже **НЕ З НАМИ**; Тарас Григорович Шевченко є великим українським національним **ГЕРОЄМ!!!**»).

2. Вживання малих літер, що характеризують передавання вимови як засіб іронії, зневажливого ставлення («Почитайте історію України тих часів - завернуться можна...; **бузина** в своє час по фейсу отримав...»).

3. Використання лапок як засобу створення метафори чи надання іронічного відтінку («Шевченка будуть пам'ятати й через сто років, а хто про цих "**бузин**" та "**бозь**" згадає; Не в приклад багатьом сучасним "**творчим людям**"»; він став "**скандально відома знаменитість**"»).

4. Використання російських слів в україномовних повідомленнях як засіб іронії («...видана в нашій **гарячо-любимій столиці**»).

5. Некодифіковане використання окличного знака з метою надання вищого логічного статусу слову («Не морочте собі мізки з тією книгою, краще візьміть перечитайте "**Кобзаря**" **вкотре!!!**; Адже як вдало він не раз описував їхню кацапську **натуру!!!**; Та йому, мабуть, краще пізно, чим **ніколи!!!**»).

6. Некодифіковане використання пунктуаційних знаків, на які покладена функція інтонаційного виділення (Так де він є???; Так Ви цим пишаєтеся чи жалкуєте, що ходили під знаменами червоної зірки????; На палю псевдиків!!!!!!).

Усі зазначені вище лінгвальні одиниці використано з метою акцентуації, логічного виділення речення, слова. Нерідко у мові комунікантів як засіб переконання використано тексти Т. Шевченка та класиків російської літератури («Москалі чужі люди, / Тяжко з ними жити / Немає з ким поплакати, / Ні поговорити; Гляжу, як безумний, на чорну шаль, / И холодную душу терзает печаль»), простежено використання прислів'їв, приказок, ідіоматичних виразів

---

² Тут і далі використано оригінальне написання (якщо інше не зазначено), виділення жирним шрифтом зроблено автором статті.

(на смак і колір товарищів нема; Не морочте собі мізки...; муляє як кістка котра застрягла в горлі!).

Крім того, автори текстових повідомлень послуговуються одиницями (і некодифікованими також), характерними для комунікації в Інтернеті взагалі. До таких належать: скорочення та аббревіація (Франко - первый **укр.** поэт-писатель; Его (**Ш**)...; Шевченко всегда был популярен на **ВУ** что до присоединения **ЗУ**, что после).

Мова такого спілкування пережевана різного типу помилками (орфографічними, граматичними, пунктуаційними): «...до Шевченка можна відноситися **по різному**; Я зрозумів що його треба не святкувати не оспівувати, а читати, читати і читати ...; були **такіж** самі сірі невиразні людці...».

В інтернет-комунікації часто послуговуються сленговими формами («Ми за ці роки **замилили** його **офіціозом**; Але називати його найвеличнішим українцем це по-дитячому і **по-совковому**; А подобную книгу можно, наверное, про любого поэта **навають...**»); кальками з російської мови в україномовних текстах («**Представте** який душевний біль він пережив; ...**віддача** його в солдати поклала край йому, як художнику...»); кальками з української мови в російськомовних текстах («...**віршы** правила выдающиеся русские и малороссийские литераторы»); використовують емотикони та інші засоби вияву емоцій (Прекрасний жарт!)); через 1000 000 років, мабуть вже нікому буде читати (); використовують контамінацію мов («Так что **алкоголізм** не самое худшее; **Я же не образец** цнотливої поведінки шукаю»); у мові трапляються технічні помилки («А на рахунок **п"яниці**, то це перебільшення, не може **п"яниця** мати такий світлий розум; ...он талантище и не важно какой **былаего** жизнь; ...становлении его как художника»).

Отже, дослідження структури текстового повідомлення засвідчує зміну майже на всіх лінгвальних рівнях: 1) у графіці – засобами графіки передаються експресія, наголошення на певній думці (великі літери, повторення знаків пунктуації тощо); 2) в орфографії – спостережено використання некодифікованих одиниць; 3) у лексиці – в лексичній системі специфічним є

вживання жаргонізмів, молодіжного сленгу; 4) у стилістиці – здебільшого учасники форуму у комунікації послуговуються розмовним стилем, деякі текстові повідомлення мають ознаки публіцистичного та наукового стилів.

Інтернет – це безмежна можливість збагачення культурного мовленнєвого рівня, презентації власних винаходів. Як наслідок, виникають нові мовні явища, наприклад, комп'ютерний сленг, нові види скорочення інформації, невластиві традиційним мовам, вживання в писемному мовленні засобів, які функціонально замінюють міміку і жести.

Список джерел:

1. Донецький форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doneckforum.com/forum7/thread8959.html>;
2. Львівський форум [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.lvivport.com/threads/taras-shevchenko-vurdalak.62176/>;
3. Сайт «Ми українці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myukrainci.com>;
4. Український центр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com>;
5. Форум «Динамо» Київ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.forumdynamo-kyiv.org/viewtopic.php?f=34&t=3131&st=0&sk=t&sd=a>

Список літератури:

1. Рудніченко Н.М. Дискурс електронних засобів масової комунікації в інформаційному суспільстві : Дис... канд. наук: 10.02.15. – 2009.
2. Українці в Інтернеті – вчора, сьогодні, завтра. Режим доступу: <http://www.ridnaukraina.com/view.aspx?type=news&lang=1&nid=243&id=126>

Анастасія Цісар

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ «КРАСА» В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

В українському мовознавстві Лексико-семантичне поле «краса» досі не було детально досліджене, а тому його побудова та аналіз є актуальними для вивчення семантичного складу української мови та виявлення її національної

специфіки. Отже, метою дослідження є встановлення системної організації одиниць лексико-семантичного поля «краса» в українській мові та визначення взаємовідношень між лексичними одиницями поля.

Основний метод, застосований в дослідженні – компонентний аналіз за лексикографічним принципом на матеріалі тлумачного «Словника української мови» в 11-х томах.

За допомогою побудови матриці та кількісного підрахунку ми побудували лексико-семантичне поле краса та виділили в ньому зони ядра, навколоядерної, напівпериферійної зони та периферії. Отже, ядро поля «краса» становлять сім семних вузлів із частотністю не менше десяти: 'якість', 'людина', 'властивість', 'зовнішній', 'позитивний', 'ознака', 'дія'.

Сема 'якість' зустрічається у лексико-семантичному полі шістнадцять разів: *краса, властивість, гарний, прекрасний, привабливий, врода, вартість, позитивний, оцінка, обличчя, довершений, досконалий, популярність, видатний, виразний, повага*. Це здебільшого семантично подібні лексеми на позначення позитивних властивостей та ознак, що становлять поняття краси. Зокрема, це стосується лексем *гарний, прекрасний, привабливий*, що утворюють синонімічний ряд зі словом *красивий*, тобто похідним від слова *краса*, і означають приємні та позитивні властивості або зовнішній вигляд. Окрім того, вказані лексеми перебувають в опозиційних відношеннях. Одиниці *гарний* та *прекрасний* створюють еквіполентну опозицію. Лексема *привабливий* перебуває у привативній опозиції з лексемою *гарний*, де перша виступає гіпонімом, а остання – гіперонімом. Опозицію тотожності складають лексеми *довершений* та *досконалий*. В привативній опозиції перебувають лексеми *краса* та *врода*, де остання є гіпонімом, а перша – гіперонімом. Одиниці *видатний* та *популярність* характеризуються синонімічною близькістю, проте вступають в еквіполентну опозицію з диференційною граматичною семою, відрізняючись частиномовною належністю. В такого ж роду опозиції з диференційною граматичною семою перебувають лексеми *краса* та *гарний*.

Аналізована група з інтегральною семою 'якість' доводить тісні системні

зв'язки, що формуються опозиційними парами лексем у ядрі поля. Хоча не менш тісний зв'язок простежується і між самими групами ядра поля. Наприклад, сема 'властивість' фіксується в одинадцяти лексемах: *краса, якість, гарний, привабливий, ознака, риса, позитивний, особливість, явище, злагодженість, характер*. І деякі з цих лексем (*краса, гарний, привабливий, позитивний*) об'єднані також інтегральною семою 'якість'. А такі лексеми як *явище* та *характер* належать до групи, побудованої навколо спільної семи 'людина'. Група лексем зі спільною семою 'зовнішній' майже повністю складається з одиниць, об'єднаних інтегральними семами 'якість', 'людина', 'властивість'. Звідси випливає, що, певні лексеми, поєднуючись в еквіполентні опозиції на основі інтегральної семи та диференційних ознак, можуть вступати також в зв'язки та певні опозиції й з лексемами на основі вже інших спільних сем. Це свідчить про тісний взаємозалежний зв'язок між компонентами поля.

До навколоядерної зони відносимо лексеми, в яких від шести до дев'яти разів трапляються інтегральні семи. Так, з частотністю у дев'ять разів виступають лише дві семи – 'предмет' та 'значення'. Восьмичастотними є семи 'явище', 'почуття'; семичастотними – 'приємний' та 'особливість'. З частотністю у шість разів зустрічаються семи 'риса', 'вигляд' та 'задоволення'.

Напівпериферійну зону складають семи із частотністю від п'яти до трьох разів. П'ять разів фіксуються семи 'гарний', 'життя', 'привабливий', 'моральний', 'схвалення', 'характер', 'зовнішність', 'милувати', 'ставлення', 'визначеність', 'внутрішній' та 'визнання'. Більше інтегральних сем з частотністю в чотири рази: 'слава', 'лінія', 'гармонія', 'успіх', 'переживання', 'досконалий', 'вираження', 'характер', 'уявлення', 'зміст', 'прихильність', 'психічний', 'діяльність', 'виявлення', 'значний', 'відчуття', 'світ', 'обличчя', 'сила'. Такими є семи, що об'єднують довкола себе по три лексеми: 'дійсність', 'бачити', 'виразний', 'думка', 'фізичний', 'важливий', 'видатний', 'любов', 'вартість', 'духовний', 'матеріальний', 'результат', 'популярність', 'захоплення', 'подія', 'особа', 'насолода', 'радість', 'оздоба', 'оцінка', 'чіткий'.

На основі аналізу лексичних груп з інтегральними семами в навколоядерній та напівпериферійній зонах зроблено висновки, що чим менша частотність репрезентації спільних сем у словах, що об'єднуються за однією спільною ознакою, тим більш віддалені вони від решти слів даної частини поля. Хоча між групами ядерної, приядерної та навколопериферійної зон все ще багато спільних лексем, які мають в тлумаченні спільні семантичні компоненти, а отже пов'язують різногрупні лексеми. З віддаленням від ядра поля послаблюються відношення між компонентами в середині самих груп. Хоча у приядерній та навколопериферійних зонах можна все ще виділити всі види опозиційних відношень. Так, одиниці *прикраса* та *виріб* вступають у привативну опозицію, лексеми *фізичний - матеріальний*, як і лексеми *ознака - специфіка - обрис* складають еквіполентну опозицію, Одиниці *значущість* та *значення* протиставлені між собою градуальною семою. Опозицію тотожності у лексемах *слава* та *популярність*.

Основною властивістю периферії є те, що її складові елементи є компонентами інших полів. Тобто периферійна зона є своєрідною платформою, де поєднуються між собою різні лексико-семантичні поля, що вкотре доводить такі ознаки мовної системи, як цілісність та взаємозалежність. Інтегральні семи часто трапляються у цій частині поля лише два рази. А більша частина зони взагалі представлена семами з одним компонентом. Відповідно, в цій зоні недоцільно виділяти семантично споріднені групи за кількісним критерієм.

Ця частина поля має не такі тісні зв'язки між групами із різними інтегральними семами, та всередині них. Різного роду опозиції між одиницями цієї зони майже відсутні, проте деякі лексеми входять також до груп приядерної та навіть ядерної зон, поєднуючи таким чином між собою всі компоненти поля. Наприклад, лексема *інтерес* представляє не лише сему 'цікавість', але й входить до групи одиниць, об'єднаних довкола інтегральної семи 'значення'. Лексема *прихильність* входить до кола сем 'симпатія' та 'приятельство'. Лексеми, для яких спільною є сема 'матеріальний' – *цінність*, *предмет* та *фізичний* також входять до груп, об'єднаних довкола навколоядерних інтегральних сем.

Виконаний аналіз польової структури поля дозволяє також зробити висновок, що його центр представлений найвживанішими, найменш конкретними та найбагатозначнішими одиницями (*якість, властивість, ознака, дія*). У той час, як зона віддаленіша від центру об'єднує більш конкретні та менш вживані слова (*геніальний, могутність, прибуток, статевий, громадський*), що також спричинює послаблення різного роду зв'язків та опозицій між компонентами. Загалом, лексико-семантичне поле краса в українській мові нараховує 205 сем та 102 лексеми.

Список літератури:

1. Лучик А. А. Компонентий аналіз у зіставних дослідженнях лексичних одиниць / А. А. Лучик // Сучасні дослідження в іноземній філології : зб. наук. пр. / [відп. ред. М. П. Фабіан]; МОН України, Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород : [Папірус-Ф]. 2009. – Вип. 7. – С. 258-262.
2. Словник української мови: в 11 т. / ред. І. К. Білодід ... [та ін.]; Академія наук Української РСР, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970-1980.
3. Уфимцева А. А. Теории “семантического поля” и возможности их применения при изучении словарного состава языка / А. А. Уфимцева // Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике / отв. ред. Р. А. Будагов, М. М. Гухман; Академия наук СССР; Институт языкознания. – М. : Академия наук СССР, 1961. – С. 30-63.

Валерія Щербіна

Національний університет «Кієво-Могилянська академія»

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ І ПАРЕМІЇ З ГЕНДЕРНОЮ СЕМАНТИКОЮ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Сьогодні дослідження українських фразеологізмів і паремій привертає чималу увагу науковців. Такі мовознавчі студії дозволяють по-новому поглянути на лексичний склад нашої мови й дають можливість простежувати важливу

взаємодію мови й культури українського народу. Хоча *гендер* не є мовною категорією, розкриття його змісту за допомогою мовних одиниць можливе тому, що протиставлення статей, створене суспільством і культурою, чітко відбивається у мові [1, с. 5]. Гендерні дослідження є невід'ємними від культурно-історичного аналізу мовних одиниць.

Метою роботи є виявлення змісту одиниць на позначення стосунків між чоловіком і жінкою, а також їхнього зв'язку зі специфікою українського менталітету та існуючими психологічними й культурними установками нашого народу. Завдання роботи полягають у виявленні складу фразеологізмів і паремій із гендерною специфікою в українській мові, згрупуванні зібраних одиниць у тематичні групи, зважаючи на їхнє основне семантичне навантаження, дослідженні семантичного поділу обраних одиниць через призму української народної символіки та етимології. У роботі розглядаються лише три тематичні групи, де гендерна специфіка одиниць виражена найяскравіше. Зокрема, це групи з семантичним навантаженням «Одруження», «Ставлення до жінки» та «Ставлення до чоловіка».

У тематичній групі «Одруження» зібрано 63 паремії та 24 фразеологізми. Найяскравішими є приповідки про сімейне життя після шлюбу, де особливу увагу привертає гендерний стереотип – після шлюбу стосунки між чоловіком і жінкою змінюються на гірше, і в цьому винна жінка, що пояснюється ще біблійним твердженням про зумовленість гріха вчинком жінки (Єви). У пареміях здебільшого відсутня пряма вказівка на жінку (як от *любив дівчину, а чорта взяв* [6, с. 157]), проте завдяки вживанню гендерно маркованої лексики, реципієнт розуміє, що мова йде саме про одруженого чоловіка: *жонатий, оженили, оженився, не брати*. За правилами використання мовної норми відомо, що дівчина *виходить заміж*, а чоловік *одружується (жениється)*, або *бере заміж* молодицю. Аналіз матеріалу ілюструють приклади: *ні продати, ні проміняти: краще було не брати* [5, с. 186], *вже тому жонатому, як собаці кудлатому: чи обідав, не обідав, а вже лайки відвідав* [6, с. 168], *яку ёму кару дати? Оженили его, то він буде знати!* [5, с. 184] та інші.

Одиниці, що належать до групи «Ставлення до жінки» (47 паремій і 1 фразеологізм), мають яскраве гендерне забарвлення. Асиметричні відношення в опозиції «Чоловік» і «Жінка» функціонують за однією, закономірною схемою, де чітко виокремлюються стереотипи поведінки, що пов'язані з гендерною диференціацією. Зібраний матеріал доводить, що серед огріхів української жінки – балакучість, підступність, злобливість, брехливість, недалекість: *и не говори накриво – вона зараз на цабе* (норовиста) [5, с. 72], *не вірь ніколи жінці, коняці й собаці* [5, с. 169] та інші.

Переважає більшість мовних одиниць, де говориться про жінку, розрахована на вираження покровительським тоном і підкреслення недбалого ставлення до слабкої статі [4, с. 183]: *баба з возу, коням легше* [2, с. 5], *бабина гривна всім людям дивна* [2, с. 5], *жіноча річ коло припечка* [5, с. 187] та інші. І лише в тих мовних одиницях, де жінка виступає в ролі дружини й господині, відбувається трансформація недбалого тону в позитивне судження [4, с. 183]: *брат любить сестру багату, а чоловік жінку здорову* [5, с. 169], *хай буде й кривоклуба, аби була серцю люба* [6, с. 158] та інші. Зібраний матеріал демонструє кілька одиниць, що порівнюють жінку (вживається лексема *баба*) з чортом: *чорт і баба – одна рада* [3, с. 20], *у баби язик, як у чорта мітла* [3, с. 20] та інші.

Одиниці тематичної групи «Ставлення до чоловіка» (8 паремій) були розглянуті з погляду ключових лексем. На позначення *чоловіка* у фразеологізмах і пареміях використовуються лексеми з різними семантичними відтінками. Із позитивною конотацією вживаються слова *жених, парубок, хлопець, суджений, молодець, муж, козак*, негативне ставлення жінки до чоловіка закодоване в лексемі *нелюб*, народна іронія віддзеркалюється у пареміях зі словами *кум, лях, москаль*. Останні є старими народними назвами поляків і росіян відповідно, які згодом набрали зневажливо-іронічного відтінку [3, с. 377]. Цікавим є вживання лексеми *козак*. Спершу вона використовувалася для уособлення ідеального образу української душі, носія найкращих духовних якостей людини, а згодом образ було переосмислено й лексему *козак* почали вживати на позначення юнака взагалі: *птиця з птицею не наб'єця, козак з дівчиною не наживеця* [5, с. 181]

У паремії *якби не мала поля за бовдура, а козака за дурня* (якби спершу не була примхливою, то б опісля не жалкувала) [5, с. 181] лексема *козак* вживається суто на позначення українця.

Підсумовуючи, варто зазначити, що мовні одиниці можуть належати до кількох груп одночасно. І це буде цілком виправдано, адже переважна кількість одиниць, особливо паремій, амбівалентна. Не дарма паремії вважаються мікротекстами, які можуть говорити про кілька речей одночасно.

Ще одним важливим висновком є те, що паремії, на відміну від фразеологізмів, є більш гендерно маркованими одиницями. Очевидно, що мовні засоби, котрі були використані для їхнього створення, відбиралися з огляду на тон вживання, а також потребу використання (про чоловіка чи жінку йшлося в одиниці). У той час як фразеологізми здебільшого більш нейтральні, й можуть вживатися мовцем, що апелює як до чоловіка, так і до жінки.

Список літератури:

1. Бондаренко О. С. Концепти «Чоловік» і «Жінка» в українській та англійській мовних картинах світу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / Бондаренко Олександр Сергійович – Донецьк, 2005. – 19 с.
2. Галицькі приповідки і загадки. [Зібрані Г. Ількевичем : репр. відт. з вид. 1841р. / ред. Н. Бічуя]. – Львів, 2003. – 144 с.
3. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. – Київ: Видавництво «Довіра», 2006. – 627 с.
4. Малишевская Д. Базовые концепты культуры в свете гендерного подхода (на примере оппозиции «Мужчина»/«Женщина») / Д. Малишевская // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках / Д. Малишевская. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – С. 180–187.
5. Українські приказки, прислів'я і таке інше. / [уклав М. Номис; упорядкув., прим. та вступ. ст. М. М. Пазяка]. – Київ: Либідь, 2004. – 352 с.
6. Українські прислів'я та приказки: [збірка / упоряд. С. Мишанич та М. Пазяк]. – Київ: Дніпро, 1983. – 390 с.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

ДІЄСЛІВНІ ОКАЗІОНАЛІЗМИ У МОВЛЕННІ ДИТИНИ

Дитяче мовлення має високу наукову цінність. У процесі її дослідження ми, окрім законів, за якими відбувається засвоєння дитиною рідної мови, відкриваємо для себе безмежні можливості мовної системи в цілому. Окрім того, ми маємо змогу виявити особливості дитячої психології, що стане у нагоді не лише педагогам і батькам, а й письменникам, які пишуть для маленьких читачів.

Матеріалом для дослідження слато близько 15 дієслівних форм.

Мета доповіді – встановити закономірності творення дієслівних okazіоналізмів у дітей на прикладі мовлення чотирьох юних реципієнтів Яни, Сашка, Марини і Анастасійки, а також спираючись на приклади відомих фахівців з онтолінгвістики.

Як відомо, найменші діти, що тільки-но починають говорити, схильні користуватися переважно однокомпонентними висловлюваннями. Аналізуючи процес засвоєння дітьми такої частини мови як дієслово, можемо виокремити своєрідний «додієслівний» етап, що характеризується вживанням коротких дво-трискладових слів, що нагадують нам вигуки. Великий інтерес для мовознавця становлять походження й формування таких слів-вигуків, а також їхній подальший перехід у розряд нормативних дієслів.

Тут варто зазначити, що вагому роль в процесі засвоєння дієслова відіграє звуконаслідування (ономатопея). Дитина спостерігає за явищами, які відбуваються в навколишньому світі, придивляється і прислухається, встановлюючи для себе певні зв'язки між побаченим і почутим. У такий спосіб формуються асоціації, пов'язані з різноманітними слуховими образами, і, спираючись уже на власний досвід, вона може впізнати ту чи іншу дію лише з допомогою якогось одного звуку чи шуму, що в результаті цієї дії утворюється. Відтак, до того моменту, як дитина почне користуватися нормативними дієсловами, вона оперуватиме натомість своєрідними утвореннями-вигуками,

що відповідають певному дієслову мови, приміром, «кап-кап» (тече вода з крану), «бай-бай» (спати) та інші.

Звернімо ж увагу й на те, що такі утворення-вигуки, якими так активно послуговуються малюки для позначення дій, як правило, переживають своєрідну «еволюцію». Полягає вона в тому, що менші діти зазвичай сприймають таке утворення-вигук як щось монолітне, що не може бути розбитим на фрагменти, тобто форма виступає представником дії в цілому. Так, наприклад, дослідниця С. Цейтлін у книзі «Очерки по словообразованию и формообразованию в детской речи» ілюструє цю думку розповіддю про дівчинку Наталку, що вживала слово «паль», коли щось падало. Спочатку в неї це означало, що предмет вже впав, або тільки має впасти в майбутньому, або ж це повторювана дія (скажімо, як осінній листопад). Та через деякий час Наталка говорить «паль» тільки про дію в минулому часі.

Ба більше, поступово значення аналізованих нами утворень-вигуків починає означати якусь конкретну дію, часто пов'язану із суб'єктом, який її виконує. Підтвердженням цього стануть численні висловлювання, почуті від малюків: так, Яна 1, 5 року казала «папа бум-бум» (тато поїхав на машині), «брат фууууу» (брат надуває кульку).

Під час дослідження було помічено, що дуже часто малеча користується вже розглянутими утвореннями-вигуками не лише у ролі дієслів, себто для позначення дій, але й у ролі іменників, або, можна також припустити, у ролі прикметників, слів, що характеризують певний предмет. Так, наприклад, 4-річний Сашко називає потяг «пой-ту-ту»; півторарічна Яна, яку я вже згадувала, охрестила черевички простеньким «тап-тап», годинник називала «таки-таки», на пустушку казала «ду-ду», корову звала «му», а «ме» - козу. Цікаві приклади висловлювань свого онука Жені наводить відомий дослідник Гвоздьов: «будя-будя» в хлопчика означало речі для купання, «куп-ку» - сам процес купання або мило, «ку-ку» - півник. Те, як маленька Маринка називала собаку й кішку «авою» і «нявою», як Женя Гвоздьов іменує собаку «амкою» та численні інші приклади

– все це є, безумовно, черговим доказом присутності звуконаслідування у процесі засвоєння дитиною мови і, відтак, у процесі своєї словотворчості.

Говорячи ж про появу перших нормативних дієслів у дитячому лексиконі, що відбувається приблизно у дворічному віці, слід зазначити таку особливість, як те, що першими звучать дієслова в інфінітиві та імперативі, при чому переважно ті, що позначають мотивацію чи вимогу («дай!», «дати», «ди!» (іди) тощо). Друге місце посідають форми минулого часу і найменше знаходимо в активному словникові малюка форм часу теперішнього.

Цікаво, що у мовленні дітей 3-4 років досить поширеним є явище вживання дієслівних форм із кінцевим [у] відкритої основи, як, наприклад: [малюти] (замість «малювати»), [танцюти] (замість «танцювати»), [цілутти] (замість «цілую»). Таку тенденцію можна пояснити тим, що дитина прагне надати слову іншої форми (скажімо, інфінітиву), спираючись при цьому на вже набутий досвід, а себто шляхом проведення аналогій, порівняння, наслідування вже відомих словотвірних моделей. Отже, трирічна Настя, яка замість «малювати» каже «малюти», а замість «танцювати» - «танцюти», взяла за основу ці слова у 1 особі однини («я малюю», «я танцюю»), зіставила їх з якимись іншими словами, що мають таке ж саме закінчення (приміром, «я чую», «я дую»), згадала, що в інфінітиві вони звучать як «чути» і «дути» і, відтак, надала згаданим вище дієсловам подібної форми. Проаналізована риса, безумовно, не є єдиною з тих, що характеризують процес творення дітьми оказіональних форм дієслова, проте вона - наочний приклад найяскравішої особливості, яка полягає у наслідуванні.

Отже, на прикладі «авторських неологізмів» маленьких мовців нами були встановлені такі закономірності:

- оноματοпєя (звуконаслідування) у процесі словотворчості;
- монолітність дієслівної форми на початковій стадії її використання;
- прив'язаність дієслівної форми до суб'єкта виконання дії;
- розмаїття частин мови, у ролі яких діти вживають утворення-вигуки;

- перевага імперативних та інфінітивних форм серед перших нормативних дієслів;
- явище наслідування у творенні okazіональних дієслівних форм.

Таким чином, онтолінгвістичні дослідження є цінними як для філологів, так і для психологів, так і для літераторів, так і в цілому для всіх зацікавлених темою дитинства. Коректніші висновки ми отримаємо, залучивши більшу кількість реципієнтів.

Список літератури:

1. Гвоздев А. Н. От первых слов до первого класса: Дневник научных наблюдений / А. Н. Гвоздев. – Саратов : СГУ, 1981. – 323 с.
2. Цейтлин С. Н. Язык и ребенок: Лингвистика детской речи: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 240 с.
3. Чуковский К. И. От двух до пяти / К. И. Чуковский. – М. : Издательство детской литературы, 1961. – 368 с.

Вольга Янковіч

Баранавіцкі дзяржаўны ўніверсітэт

ІНДЫВІДУАЛЬНА-АЎТАРСКІЯ НЕАЛАГІЗМЫ-НАЗОЎНІКІ Ў МОВЕ ТВОРАЎ АВЯР'ЯНА ДЗЕРУЖЫНСКАГА

Індывідуальна-аўтарскія неалагізмы — разнавіднасць аказіянальных слоў, што ўтвараюцца паэтамі і пісьменнікамі для вырашэння мастацкіх задач і жывуць толькі ў пэўным кантэксце, а па-за ім, за рэдкім выключэннем, не ўзнаўляюцца, – нярэдка выкарыстоўваў ў сваіх творах вядомы беларускі паэт Авяр'ян Дзеружынскі.

Разгледзім суфіксальнае ўтварэнне яго індывідуальна-аўтарскіх назоўнікаў.

Адну з самых прадуктыўных груп індывідуальна-аўтарскай лексікі ў мове твораў Дзеружынскага складаюць суфіксальныя ўтварэнні. Яны ўтвараюцца па наступных словаўтваральных тыпах:

а) аснова суфіксальнага назоўніка + суфікс -чык = назоўнік з памяншальна-ласкальным значэннем: *весьлунчык* ‘маленькі весьлун’ (< *весьлун* + *-чык*); *гультайчык* ‘маленькі гультай’ (< *гультай* + *-чык*); *плаксунчык* ‘маленькі плаксун’ (< *плаксун* + *-чык*); *смехатунчык* ‘маленькі смехатун’ (< *смехатун* + *-чык*); *рагатунчык* ‘маленькі рагатун’ (< *рагатун* + *-чык*): *Ну, а дзеці / Не плаксунчыкі, / Усе дзеці — / Весьлунчыкі / І ніколі / Не гультайчыкі, / А дарослым / Памагайчыкі* [1, с. 290]; *Мы смяяліся, / Забаўляліся, / Бы якія / Смехатунчыкі, / Бы якія / Рагатунчыкі* [1, с. 289–290];

б) аснова суфіксальнага назоўніка + суфікс -ак = назоўнік з памяншальна-ласкальным значэннем: *адвячорачак* ‘памянш-ласк. да адвячорак’ (< *адвячорак* + *-ак*): *Скажы, рабіна ты духмяная, / Ці скоро з-за пагорачка / Мільгне сукенка каляровая / Вясновым адвячорачкам* [1, с. 16]; *хвасточак* ‘маленькі хвасток’ (< *хвасток* + *-ак*): *То хвасточкамі шавеляць, / То мільгаюць / Плаўнікамі, / То пльвуць / Чародкай рыбкі, / То хаваюцца пад камень* [1, с. 68];

в) аснова назоўніка + суфікс -к(а) = назоўнік з памяншальна-ласкальным значэннем: *пацяшалачка* ‘памянш-ласк. да пацяшалка’ (< *пацяшалк(а)* + *-к(а)*): *Тут машыны / Дык машыны — / Пацяшалачкі, / Смяшынкі, / Цеплаходзікі — / Смехаходзікі, / Узлятаюць / Самалёцікі, / І яны ўсе — / Смехалёцікі* [1, с. 290].

г) аснова суфіксальнага назоўніка + суфікс -ачк(а) = назоўнік з памяншальна-ласкальным значэннем: *азярыначка* ‘невялікае возера’ (< *азярын(а)* + *-ачк(а)*): *Я тут звякую, / Я тут звякую, / Нідзе такую, Нідзе такую / Знайсці не можна / Мне азярыначку, / Чарняўку гожую / Дзяўчыначку* [1, с. 101];

д) аснова прыметніка + суфікс -ачк(а) = назоўнік з памяншальна-ласкальным значэннем: *удалачка* ‘тое, што прыносіць удачу’: *Баравік — / Ды баравік... / Хлопчык нават страціў лік. / Гэта проста ўдалачка — / Палачка-шукалачка* [2, с. 76];

е) аснова дзеяслова + суфікс -чык = назоўнік з памяншальна-ласкальным значэннем паводле дзеяння, названага ўтваральнай асновай: **памагайчык** ‘дзіця, якое любіць дапамагаць каму-небудзь; маленькі памочнік’ (< *памага[й(у)ць]* + *-чык*): *Ну, а дзеці / Не плаксунчыкі, / Усе дзеці — / Весялунчыкі / І ніколі / Не гультайчыкі, / А дарослым / Памагайчыкі* [1, с. 290];

ж) аснова дзеепрыметніка + суфікс -чык = назоўнік з памяншальна-ласкальным значэннем: **абарванчык** ‘той, які абарвалі, голы’ (< *абарван(ы)* + *-чык*): *Дзьмухнуў вецер — / Адуванчык / Стаў нібыта / Абарванчык* [1, с. 155];

і) аснова дзеяслова + суфікс -лк(а) = назоўнік са значэннем прадмета, які прызначаны выконваць дзеянне, названае ўтваральнай асновай: **абшывалка** ‘іголка, прызначаная абшываць’ (< *абшыва(ць)* + *-лк(а)*); **вышывалка** ‘іголка, прызначаная вышываць’ (< *вышыва(ць)* + *-лк(а)*); **зашывалка** ‘іголка, прызначаная зашываць што-небудзь’ (< *зашыва(ць)* + *-лк(а)*); **калолка** ‘іголка, прызначаная калоць’ (< *кало(ць)* + *-лк(а)*); **памагалка** ‘іголка, прызначаная памагаць’ (< *памага(ць)* + *-лк(а)*): *Я звычайная іголка, / Я не злючка, / Не калолка... / Я — іголка — / Памагалка, / Зашывалка, / Абшывалка, / А таксама / Вышывалка* [1, с. 40].

Такім чынам, індывідуальна-аўтарскія суфіксальныя назоўнікі А. Дзеружынскага ўтвараюцца ад асноў назоўнікаў, прыметнікаў і дзеясловаў. Адны з іх ужываюцца з памяншальна-ласкальным значэннем (*весялунчык*, *гультайчык*), другія – імітуюць дзіцячую лексіку (*абшывалка*, *вышывалка*). Гэтыя асаблівасці творчай манеры аўтара тлумачацца накіраванасцю яго твораў дзіцячай аўдыторыі.

Спіс крыніц

1. Дзеружынскі, А. Веснавей: песні і вершы / А. Дзеружынскі. — Мінск: Маст. літ., 1994. — 207 с.
2. Дзеружынскі, А. Вяселікі: выбранае: вершы, паэмы, казкі, смешкі, пацешкі, небыліцы, жарты / А. Дзеружынскі; маст. А. Лось. — Мінск: Маст. літ., 1979. — 319 с.

Наукове видання

Мовний простір слов'янського світу: досвід і перспективи

Тези доповідей II Всеукраїнської міждисциплінарної конференції студентів,
аспірантів і молодих учених

Українською та білоруською мовами

Відповідальний за випуск: К. Р. Близнюк

Тексти подано в авторській редакції